

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та
національної безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра на
тему: « Корупційні ризики у сфері оборонно-промислового комплексу
держави, та їх усунення»

Виконав студент 6 курсу, групи МНБ-61
Спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами
забезпечення і видами діяльності)»
Латайчук Георгій Вікторович

Керівник – викладач, доцент, кандидат юридичних
наук Балацька Ольга Романівна
Рецензент – доцент, кандидат юридичних наук,

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нині в Україні актуальним залишається визначення принципів побудови в нашій країні правової, демократичної держави, яка неможлива без належного функціонування правових інститутів, діяльність яких спрямована на подолання корупційних ризиків у різних сферах суспільних відносин. Неодмінною умовою становлення демократичних держав і формування націй у тій частині світу, яку ми вважаємо найбільш розвиненою та на яку сьогодні орієнтуємося, було становлення прозорості та трансцедентної системи оборонно-промислового комплексу.

Важко переоцінити наслідки можливих корупційних діянь у сфері оборонно-промислового комплексу під час воєнного стану, запровадженого 24 лютого 2022 року для функціонування української держави, довіри суспільства до публічних інститутів та забезпечення особового складу Збройних Сил України необхідним озброєнням та воєнною технікою. Природньо, що наявні корупційні ризики та усі корупційні скандали останніх років у сфері оборонно-промислового комплексу в Україні суттєво впливають на надання міжнародними партнерами такого необхідного озброєння та макроекономічної допомоги.

З моменту проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою проблема дослідження особливостей запобігання та виявлення корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового сектору набуває надзвичайної актуальності. Так, одразу після здобуття незалежності історично були закладені підвалини для формування усього механізму оборонно-промислового комплексу.

На сьогодні слід констатувати, що доктрина національної безпеки України не містить комплексних та системних досліджень проблем запобігання,

виявлення та боротьби із корупційними ризиками у сфері оборонно-промислового комплексу. Вказане вище зумовлює **актуальність** магістерського дослідження.

Метою дослідження є аналіз загальних аспектів корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави, виокремлення проблем нормативно-правової регламентації вказаного явища, а також визначення шляхів подолання вказаних правових проблем. На основі поставленої мети визначено **ряд дослідницьких завдань**:

1. Визначити поняття та сутність оборонно-промислового комплексу держави;
2. Розкрити генезу становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України;
3. Надати загальну характеристику оборонно-промислового комплексу України;
4. Дослідити теоретико-правові аспекти корупції та корупційних ризиків у сфері державного управління;
5. Проаналізувати особливості виявлення та наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України;
6. Проаналізувати міжнародний досвід запобігання корупції у сфері оборонно-промислового комплексу держави;
7. Визначити актуальні проблеми корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави та шляхи їх усунення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при виявленні корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави, а також запобіганні та боротьбі з ними.

Предметом дослідження є корупційні ризики у сфері оборонно-промислового комплексу держави та їх усунення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Інститут оборонно-промислового комплексу держави був предметом дослідження широкого кола науковців, які зробили вагомий внесок у вивченні та поглибленні знань щодо

вказаної проблеми. Провідними вітчизняними вченими та експертами у сфері оборонно-промислового комплексу є В. Бегма, Н. Гаврилова, В. Горбулін, В. Зубарев, С. Ленков, О. Свіргунов, П. Скурський, А. Шевцов, Н. Шматько та багато інших видатних українських дослідників.

Однак, зважаючи на важливе значення оборонно-промислового комплексу для існування та функціонування держави, а також визначення підходів до мінімізації корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового сектору залишаються вагомими подальші наукові дослідження шляхів усунення корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу, особливо в контексті дії воєнного стану в Україні.

Джерелами дослідження є Конституція України як Основний закон нашої держави, інші закони України (зокрема, «Про державну таємницю», «Про запобігання корупції», «Про національну безпеку України», «Про основи національної безпеки України», тощо), підзаконні нормативно-правові акти (насамперед, постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» та «Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю», укази Президента України та розпорядження Кабінету Міністрів України, тощо), міжнародні нормативно-правові акти (зокрема, Договір про звичайні збройні сили в Європі від 19.11.1990, Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003), а також судова практика (Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27.10.2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України). Крім того, джерельну базу дослідження становлять монографії, підручники, дисертації, автореферати, наукові статті, а також електронні ресурси у сфері корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави.

Методами дослідження є формально-юридичний метод, який застосовується для розкриття і аналізу юридичних понять, явищ (наприклад, для розкриття поняття оборонно-промислового комплексу, військово-промислового комплексу, корупції, корупційних ризиків, тощо); метод аналізу, за допомогою якого в комплексі досліджуються особливості структурних елементів оборонно-промислового комплексу України, а також характерні риси корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу; історичний метод, за допомогою якого досліджується генеза становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України, а також розкриваються етапи розвитку вітчизняного законодавства щодо запобігання та боротьбі із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу; компаративістський (порівняльно-правовий) метод використовується для порівняння особливостей правового регулювання запобігання корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу в Україні та зарубіжних державах.

Практичне значення дослідження полягає у аналізі загальних аспектів корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави, виокремленні проблем нормативно-правової регламентації вказаного явища, а також визначення шляхів подолання вказаних правових проблем. Науково-практичний результат дослідження може бути використаний у подальших наукових працях щодо вказаної проблеми магістерського дослідження. Також результат дослідження може бути використаний у освітньому процесі вищих правничих шкіл.

Структура дослідження передбачає наявність трьох розділів. Перший розділ містить аналіз загальних аспектів нормативно-правової регламентації сфери оборонно-промислового комплексу України та поділяється на 3 підрозділи, в яких досліджено поняття та сутність оборонно-промислового комплексу держави, генезу становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України та загальну характеристику оборонно-промислового комплексу України. У другому розділі проаналізовано особливості корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави. Зокрема,

виокремлені теоретико-правові аспекти корупції та корупційних ризиків у державному управлінні, особливості виявлення та наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України та міжнародний досвід запобігання корупції у сфері оборонно-промислового комплексу держави. У третьому розділі досліджено актуальні проблеми корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави та шляхи їх усунення. Зокрема, наведено аналіз проблемних аспектів виявлення та наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави та визначено шляхи усунення корупційних ризиків та удосконалення процедури закупівлі у сфері оборонно-промислового комплексу держави.

Заключною частиною дослідження є висновки та список використаних джерел. Загальна кількість сторінок – 76. Обсяг роботи – 66 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СФЕРИ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та сутність оборонно-промислового комплексу держави

Вітчизняний законодавець упродовж багатьох років функціонування інституту оборонно-промислового комплексу держави залишав вказане поняття юридично невизначеним. Відтак, для визначення поняття та сутності оборонно-промислового комплексу (далі по тексту – ОПК) держави звертаємось до доктрини національної безпеки.

Так, зокрема, відзначаємо, що автором терміну оборонно-промислового комплексу став президент Сполучених Штатів Америки Д. Ейзенхауер, який під час свого прощального звернення до нації 17 січня 1961 року відзначив: «Ми не повинні допустити, щоби військово-промисловий комплекс, чи то навмисно, чи то ненавмисно, одержав надмірний вплив. Ми щорічно витрачаємо тільки на військову безпеку суму, що перевищує чистий дохід усіх американських корпорацій. Це сполучення величезної військової машини й великої військової промисловості є новим для Америки. Його (військовопромислового комплексу) загальний вплив – економічний, політичний і навіть духовний – відчувається в кожному місті, у кожних законодавчих зборах Штату, у кожній установі Федерального уряду»¹.

В подальшому термін «оборонно-промисловий комплекс держави» активно використовувався радянськими дослідниками, саме під час розгортання так званої «холодної війни». При цьому, доктрина радянської науки розглядала вказаний інститут як систему оборонної промисловості СРСР та

¹ Military-Industrial Complex Speech, Dwight D. Eisenhower, 1961. Avalon Project. 2008. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp (дата звернення: 08.01.2024).

східноєвропейських країн-членів Варшавського договору². Таким чином, відпочатку застосування терміну «оборонно-промислового комплексу» радянська доктрина наголошувала на саме оборонному характері такого комплексу, який не має загарбницького характеру, в той же час аналогічні комплекси інших держав називаючи «військово-промисловим комплексом». Це було спричинено виключно пропагандою. Так, відзначимо, що І. Бистрова зазначала, що «радянська офіційна пропаганда і громадські науки вважали військово-промисловий комплекс частиною найбільш реакційних і агресивнихправлячих кіл країн Заходу й заперечували існування ВПК у СРСР»³.

Після розпаду Варшавського блоку та Радянського Союзу термін «ОПК» став поширеним і продовжує використовуватися переважно в російській федерації, білорусі та в інших окремих державах СНД. І це є зрозумілим, оскільки в останнє десятиріччя росія почала спрямовувати величезні фінансові та інші ресурси на відродження аналога радянського ОПК, у якому планується мати замкнені техніко-технологічні цикли розроблення та виробництва – без використання іноземних комплектуючих – усіх типів озброєння, військової і спеціальної техніки, необхідних для переозброєння армій росії та інших держав-членів ОДКБ.

Вітзиняна доктрина національної безпеки використовує терміни «оборонно-промислового комплексу» та «військово-промислового комплексу» як синоніми. При цьому, відзначаємо, що не тільки доктринальні, але й нормативно-правові джерела містять підходи до вказаних вище понять як синонімів.

Зокрема, згідно п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення

² Обнявко Т. С. Організаційно-економічне регулювання екологізації підприємств оборонно-промислового комплексу України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. С. 33.

³ Быстрова И. В. Военно-промышленный комплекс СССР в годы «холодной войны»: стратегические программы, институты, руководители (1941-1964 гг.) : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. М., 2001. С. 43.

та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами⁴.

В свою чергу, в Указі Президента України, яким затверджено нову редакцію Воєнної доктрини України (на сьогодні вказана редакція не чинна і застосовується нами для дослідження генези підходу держави до визначення поняття ОПК) визначає досить схоже, як в попередньому абзаці магістерського дослідження поняття «ОПК» як «сукупність підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, виконують послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іноземними державами⁵.

У Стратегії національної безпеки України містилось наступне визначення поняття «оборонно-промислового комплексу» як комплекс, який забезпечує потреби Збройних Сил України, інших складових сектору безпеки і оборони України в озброєнні та військовій техніці, інвестує у розвиток технологій, виробничих потужностей, людських ресурсів, залучає інвестиції, бере участь у спільних міжнародних проектах, реалізує потенціал державно-приватного партнерства, виступає у такий спосіб драйвером економічного зростання⁶.

Досить системно та точно визначає поняття оборонно-промислового комплексу держави вітчизняна дослідниця П. О. Толок. Так, вказана науковиця визначає ОПК як цілісну економічну систему галузей, підприємств, наукових

⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (дата звернення: 08.01.2024).

⁶ Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 08.01.2024).

організацій, конструкторських бюро і обслуговуючих об'єктів інфраструктури цієї системи, призначена для виконання досліджень, розробок, виробництва і постачання озброєнь, військової і спеціальної техніки та майна для задоволення державних воєнно-економічних потреб⁷.

Український дослідник національної безпеки В. І. Кравченко під ОПК розуміє сукупність оборонних підприємств усіх форм власності, науково-дослідних, проектних та випробувальних організацій, полігонів, установ та організацій, вищого військового керівництва, політичної еліти, які забезпечують військову та національну безпеку країни⁸. Відзначимо, що вказане поняття сформоване з інституційного підходу для визначення дефініцій у сфері національної безпеки, що, з одного боку, показує складові частини вказаного інституту, однак не показує взаємозв'язків між інституційними частинами оборонно-промислового комплексу держави. Відтак, вважаємо вказане поняття не до кінця точним, яке повністю описує сутність інституту оборонно-промислового комплексу.

Ми погоджуємось із твердженням Т. С. Обнявко, яка серед інституційних складових інституту оборонно-промислового комплексу держави відзначає наступні:

1. Керівні державні органи управління, що відповідають та керують безпекою та обороною (в Україні – Президент, РНБО, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ);

2. Державні військові формування (в Україні – Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування) та їх керівництво. Крім забезпечення їх діяльності озброєнням та військовою технікою, вони також забезпечуються легкою та харчовою промисловістю (спецодяг, спецвзуття, харчування тощо);

⁷ Толок П. О. Взаємодія оборонних підприємств із зовнішнім середовищем – як об'єкт фінансової безпеки держави. Актуальні проблеми сучасного менеджменту, бізнесу та фінансів : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 жовтня 2018 р.). Київ, 2018. Ч. 1. С. 82.

⁸ Кравченко В. І. Військова економіка та військові фінанси: нові виклики першої половини XXI століття. Економіка та держава. 2019. № 9. С. 6.

3. Оборонні промислові підприємства (машинобудування, виготовлення зброї, авіабудування, хімічної промисловості тощо). Їх діяльність значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики, добувної промисловості, важкої промисловості (зокрема, металургії), транспорту та зв'язку. Підприємства, що імпортують ті види озброєння та військової техніки, які не виробляються в Україні;

4. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські організації державної та недержавної власності, які займаються розробленням, конструюванням, випробуваннями, відпрацюванням технології виготовлення озброєння та військової техніки;

5. Громадські організації та установи, вищі офіцери у відставці, відомі політики, вчені, експерти, журналісти, блогери, волонтери тощо, пов'язані з розвитком національної безпеки та оборони⁹.

При цьому, відзначаємо досить прогресивний підхід віднесення вітчизняною дослідницею до інституцій ОПК суб'єктів громадянського суспільства та лідерів громадських думок, які, як показує період після повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року відіграють суттєву роль у функціонуванні та розвитку оборонно-промислового комплексу (особливо в контексті предмету магістерського дослідження).

Оборонно-промисловість є досить розвинутою та прибутковою складовою загальнодержавної економіки нашої держави, яка складається з досить розгалуженої системи суб'єктів господарювання (насамперед, державної власності). При цьому, слід відзначити, що перегляд цієї розгалуженої мережі підприємств та установ набуває особливої актуальності в період активної спрямованості України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Досліджуючи сутність оборонно-промислового комплексу держави варто виділити ряд характерних ознак цього інституту. Зокрема, аналіз вітчизняного

⁹ Обнявко Т. С. Організаційно-економічне регулювання екологізації підприємств оборонно-промислового комплексу України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. С. 36.

законодавства та доктрини національної безпеки дає можливість нам виділити наступні основні ознаки оборонного промислового комплексу:

- системність;
- цілісність;
- специфічність;
- динамічність;
- регульованість;
- підконтрольність.

Такий комплекс, як ми відзначили вище, включає в себе суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності, які здійснюють розробку, виробництво, поставку, ремонт, модернізацію, знищення, утилізацію та продаж (у тому числі на експорт) озброєння та військової техніки. Крім цього, спеціальним об'єктом діяльності суб'єктів ОПК є озброєння, що має захисну функцію, а отже у зв'язку з цим не може наділяти ОПК ознакою відкритості та публічності¹⁰. Водночас, для ОПК як цілісної системи характерним є те, що вона включає в себе підприємства, установи, організації, які розробляють та виробляють озброєння, боєприпаси, військову техніку, спеціальні комплектувальні вироби до них, які розглядаються в такій системі як об'єкти, з одного боку, а з іншого – є суб'єктами господарювання та перебувають у підпорядкуванні у суб'єктів організаційно-господарських повноважень відповідно до наданих їм повноважень згідно із законом, які беруть участь у розміщенні, виконанні державного оборонного замовлення, мають функції регулювання та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері ОПК, щодо яких вони здійснюють нормотворчі, управлінські, розпорядчі, контрольні функції.

Систематизуючи вищевикладені дефініції поняття ОПК, ми вважаємо, що оборонно-промисловий комплекс держави – це військово-промислова частина унітарної держави, яка забезпечує виконання воєнних та політичних цілей

¹⁰ Потьомкіна М. Теоретико-правові засади господарських правовідносин у сфері оборонної промисловості України. Частина перша. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2/2018. С. 60.

шляхом розробки, проведення досліджень, виробництва та безпосереднього постачання воєнної техніки для підтримки військового потенціалу держави, а також для забезпечення доходів бюджету держави шляхом експорту вказаної техніки або їх наукових розробок. Метою оборонно-промислового комплексу держави є забезпечення національної безпеки та захисту держави. Відзначаємо, що між інституційними складовими оборонно-промислового комплексу функціонують тісні зв'язки.

Варто констатувати, що оборонно-промисловий комплекс як сектор економіки, призначений для розробки і виробництва продукції оборонного значення при цьому є фундаментом безпеки країни. Тому підтримка високого рівня його розвитку завдяки регулярному оновленню виробничих фондів для розвинених країн є пріоритетним військово-економічним завданням національної політики багатьох держав.

1.2. Генеза становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України

Ключова мета функціонування та розвитку оборонно-промислового комплексу будь-якої держави – це виконання закріплених воєнною доктриною військових та політичних задач в інтересах національної безпеки та оборони. Однак, якісні зміни в майбутньому для будь-якого інституту неможливі без дослідження генези становлення та розвитку. Відтак, зупинемось більш детально на історії становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу сучасної України.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала потужний обороно-промисловий потенціал, а також третину всіх Збройних Сил. У 1991 році на території нашої країни перебувало військово-угруповання, що вирізнялось не тільки своєю кількістю, але й якістю. Зокрема воно налічувало:

- 720 тис. військовослужбовців;
- 6500 танків (п'ята частина яких була новітніх зразків);

- 7150 БТР і БМП;
- 3400 артилерійських систем;
- 1430 бойових літаків;
- 285 бойових гелікоптерів¹¹.

До 1996 року Україна володіла 130 міжконтинентальними ядерними боеголовками. На аеродромах базувалися стратегічні бомбардувальники, озброєні стратегічними авіаційними ядерними боезарядами. Україна мала також 3000 одиниць тактичної ядерної зброї. На території нашої країни було розташовано 18% оборонно-промислового комплексу колишнього СРСР¹².

При створенні Збройних Сил України в незалежній Україні у 1992 році найбільш оптимальна ситуація була у сухопутних військ. Відзначимо, що тодішнє забезпечення сухопутних військ настільки перевищувало максимальне для нашої держави озброєння згідно з Міжнародним договором «Про звичайні збройні сили в Європі»¹³, що Україна була змушена розпочати активний продаж зразків озброєння і військової техніки. Відзначимо, що це була перша об'єктивна причина суттєвого занепаду вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Природньо, що другою об'єктивною причиною стала економічна ситуація в нашій державі, яка на початку 90-х років ХХ століття спричинила системний та, подекуди, масовий розпродаж вітчизняного озброєння. З цього також виплило відсутність державного фінансування оборонно-промислового комплексу України в подальші роки та закриття суб'єктів господарювання, які займались розробкою, виробництвом, постачанням та продажем військового озброєння.

Так примітно, зокрема, що у 1991 році на території України функціонувало 3594 оборонно-промислових підприємства та заклади (йдеться, перш за все, про наукові інститути), в той час як перед повномасштабним вторгненням російського агресора на території України було вже 134 таких юридичних осіб.

¹¹ Балуєва О. В., Ляшенко В. І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 75.

¹² Там само. С. 76.

¹³ Договір про звичайні збройні сили в Європі : Міжнародний документ, Протокол від 19.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 08.01.2024).

Другим етапом розвитку системи оборонно-промислового комплексу в Україні став початок 2000-х років, коли після вичерпання запасів радянського озброєння відбулась перша спроба започаткування нових воєнних проектів. Характерно, що на експорт йшло майже 90% продукції ОПК¹⁴. Не сприяло розвитку ОПК відсутність єдиної злагодженої інституційно системи органів управління оборонно-промисловим комплексом, оскільки підприємства та установи, які займались розробкою та виробництвом озброєння та військової техніки підпорядковувались різних центральним органам виконавчої влади.

Ключовим етапом для формування сучасної системи оборонно-промислового комплексу України вважаємо створення Державного концерну «Укроборонпром» у 2010 році Указами Президента України у результаті адміністративної реформи та Постановою Кабінету Міністрів України. Так, зокрема, у відповідності до п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного концерну «Укроборонпром» вирішено утворити Державний концерн «Укроборонпром» з включенням до його складу державних підприємств згідно з додатком¹⁵.

Серед основних функцій вказаного державного концерту виділимо наступні:

- регулювання і координація підприємств оборонно-промислового комплексу;
- сприяння в розвитку науково-технічного потенціалу;
- сприяння підприємствам і організаціям у проведенні прикладних досліджень щодо перспективних напрямів науки і техніки;
- впровадження у виробництво нових технологій;
- залучення інвестицій в оборонно-промисловий комплекс;
- створення конкурентоспроможних зразків озброєнь і військової техніки.

¹⁴ Луханін М. І., Сіренко В. Є., Чепков І. Б. Реформування обороннопромислового комплексу. Очікувані результати та наслідки. Технологічні системи. 2016. № 3 (76). С. 16.

¹⁵ Про утворення Державного концерну «Укроборонпром»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1221-2010-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).

Варто зазначити, що до моменту створення ДК «Укроборонпром» були відсутні підприємства, які забезпечували б замкнутий цикл виробництва продукції оборонного значення (танків, БМП, БТР, літаків та іншого). Деякі унікальні технології знаходилися в приватних руках, або були втрачені. Помилкою вважати, що оборонний комплекс не мав можливості відновити втрачене, однак через катастрофічний брак фінансування навіть нові, передові розробки не були реалізовані. Крім того, навіть після створення ДК «Укроборонпром» під його управління не був переданий цілий ряд організацій і підприємств оборонно-промислового комплексу країни, що спричинило неузгодженість і паперову тяганину¹⁶.

Не дивлячись на всі труднощі, діяльність ДК «Укроборонпром» дала деякі позитивні результати, серед них слід виділити наступні:

1) проведення детального аналізу щодо визначення реального стану виробничих фондів підприємств і організацій, а також напрямків їх участі в розробці й виробництві військової та цивільної техніки;

2) за отриманими результатами було прийнято рішення про реструктуризацію близько 80 % виробництв Концерну;

3) підготовлені і подані до Верховної Ради України проекти законів, які вносили б ряд змін до Податкового кодексу України, що забезпечувало б спрощення оподаткування підприємств оборонно-промислового комплексу;

4) прийняття Закону України № 5213-VI «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу – учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 6 вересня 2012 року, який дав змогу списати заборгованість підприємств і організацій Концерну на суму близько 820 млн грн.;

5) збільшення обсягів експорту продукції¹⁷.

¹⁶ Балусєва О. В., Ляшенко В. І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 78.

¹⁷ Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія. Львів. Ліґа-Прес. 2011. С. 187-188с.

Україні в сучасних умовах не можна ставити на чолі доходи від експорту озброєнь і військової техніки, забуваючи про розвиток власних Збройних Сил. При всіх можливих негативних наслідках для обороноздатності України, все ж таке рішення більше нав'язано сучасними реаліями. Вітчизняний оборонно-промисловий комплекс, крім фінансових проблем, відчуває і кадровий голод. І якщо проблеми з фінансуванням ще можна вирішити, нехай і радикально: шляхом спрямування фінансових потоків з одного, менш важливого дослідження, на більш важливе або залученням інвестицій, то кадрове питання ще на довгі роки залишиться відкритим. Вже після початку антитеррористичної операції на сході й незважаючи на великі фінансові труднощі, галузь у найкоротші терміни змогла зробити «оптове переозброєння» перших ешелонів армії. Однак, не можна забувати про уніфікацію і взаємозамінність придбаних для армії зразків військової техніки, щоб не виявилось, що армія має багато зразків озброєнь однієї спрямованості, але різних комплектацій.

Важливим моментом для українського оборонно-промислового комплексу залишається також імпортозаміщення. Слід зазначити, що ДК «Укроборонпром» офіційно зупинив співпрацю з росією в усіх напрямках в другій половині 2014-го року. На початку антитеррористичної операції на сході, Україна самостійно виробляла близько 55 % комплектуючих для військової техніки, 10 % імпортували з західних країн і 35 % становив імпорт з росії¹⁸. У 2016 році до програми імпортозаміщення було підключено близько 400 підприємств різних форм власності по всій країні, які виробляють близько 1700 вузлів. Тільки в танковій галузі країна самостійно виробляє 87 % деталей, інші 13% закупаються за кордоном. На думку експертів, виробництво власних двигунів для нашої бронетехніки і танків є поки що перспективним напрямом. На сьогоднішній день вітчизняну бронетехніку комплектують дорогими імпортними моторами. Двигуни, вироблені в країнах заходу, зроблені за стандартами НАТО, відповідають вимогам західних метричних систем, зокрема

¹⁸ Сальнікова О. Ф. Роль оборонно-промислового комплексу в системі національної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 4. С. 34.

ISO і DIN. Вітчизняна техніка дотепер виробляється або модернізується за радянськими ДЕСТами і повний перехід на іноземні стандарти є далекою перспективою.

У процесі забезпечення ЗСУ сучасними зразками озброєння та військової техніки все більшого значення набувають підприємства недержавної (приватної) форми власності, яких відрізняють висока ефективність роботи, оперативність у прийнятті рішень, гнучкість та інші якості. Так, частка приватних підприємств у виконанні державного оборонного замовлення останнім часом перевищує 60%¹⁹. Об'єднавшись у 2016 році в рамках «Ліги оборонних підприємств України», приватні виробники оборонної продукції вже в 2017 році перетворили Лігу у потужного гравця в оборонно-промислової сфері. Громадська спілка «Ліга оборонних підприємств України» є невід'ємною складовою оборонної промисловості України²⁰. На цей час до її складу входять понад 50 провідних вітчизняних приватних компаній – виробників оборонної продукції за напрямками: бронетехніка; безпілотні літальні апарати; військові кораблі; військова авіація; засоби радіолокаційного спостереження та радіоелектронної боротьби; засоби зв'язку та захисту інформації; засоби радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту; військова електроніка та прилади; модернізація військової техніки та озброєння бойових літаків; особиста зброя та спорядження; тренажери та симулятори тощо²¹.

Вітчизняний дослідник воєнної історії України Лухтан А. І. виділяє 4 періоди становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України²². Так, зокрема, науковець відзначає, що за результатами аналізу процесу військового будівництва в Україні виокремлюємо чотири етапи, критерієм їх визначення стало набуття чинності стратегічними (доктринальними) державними документами (нормативно-правовими актами):

¹⁹ Бадрак В. Создание оборонного щита Украины. Конструкторы и менеджеры. ЦДАКР. Киев. 2018. С. 87.

²⁰ Толок П. О. Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02. Київ. 2019. С. 42.

²¹ Офіційний сайт «Ліга оборонних підприємств». URL: <http://ldc.org.ua/>. (дата звернення: 08.01.2024).

²² Лухтан А. І. Міжнародне військове співробітництво України (1991-2013 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 20.02.22. Київ. 2018. С. 115-118.

1. Перший (1991-1996) – формування основ оборонно-промислового комплексу. Характерними ознаками першого етапу були: одночасне формування правової основи діяльності оборонно-промислового комплексу України, реорганізація його структур, створення систем управління, забезпечення, інших елементів, необхідних для їх функціонування. При цьому було значно скорочено військові структури, чисельність особового складу, кількість озброєння та військової техніки. Так, з 1992 до грудня 1996 року скорочено понад 3,5 тис. різноманітних військових структур, майже 410 тис. чол. особового складу. Значно зменшилася кількість ОВТ: бойових літаків – на 600 од., вертольотів – майже на 250 од., парк танків і бойових броньованих машин майже на 2400 і 200 од. відповідно²³. В основу процесу створення ОПК України було покладено політичне рішення керівництва України щодо без'ядерного й позаблокового статусу держави. При цьому були враховані обмеження з ратифікацією Договору «Про звичайні збройні сили в Європі» та виконання Ташкентської угоди 1992 року, якою встановлювалися не тільки максимальні рівні озброєння для кожної держави колишнього СРСР, а й для «флангового району» (Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей та Автономної Республіки Крим)²⁴;

2. Другий етап (1997-2000) – подальше будівництво ОПК. У січні 1997 року із затвердженням «Державної програми будівництва та розвитку ЗС України на період до 2005 р.» розпочався другий етап військового будівництва. Це був перший комплексний документ, який окреслив мету, пріоритетні напрями та завдання військового будівництва, а головне – поєднав їх із процесами державотворення. Із 1997 до 2000 року було ухвалено 25 законодавчих актів завдяки плідній роботі органів законодавчої і виконавчої влади держави. Дало змогу розробити і надати чинності комплексу нормативно-правових актів у сфері оборони і військового будівництва;

²³ Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. Київ: Преса України, 2000. С. 5.

²⁴ Договір про звичайні збройні сили в Європі : Міжнародний документ, Протокол від 19.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 08.01.2024).

3. Третій етап (2001-2005) – реформування оборонно-промислового комплексу України. На третьому етапі суттєві зміни у воєнно-політичній обстановці у світі та навколо України, специфіка воєнних конфліктів сучасності, форм і способів застосування у них збройних сил, досвід і результати реалізації Державної програми за 1997-1999 рр. і, безумовно, соціально-економічні зміни в державі зумовили внесення змін до неї. У листопаді 1999 року Президент України прийняв рішення про внесення коректив у Державну програму будівництва та розвитку ЗС України 124 на період до 2005 року. Головною метою діяльності міжвідомчої робочої групи із залученням представників від інших державних органів стало приведення основних заходів цієї програми до наявних фінансово економічних можливостей держави та політичних реалій у світі. Отже, на третьому етапі розвитку ОПК України у чинній державній програмі, на відміну від попередньої, був уточнений прогноз воєнно політичної та воєнно-стратегічної обстановки у світі та поблизу кордонів України, яким визначено, що в найближчій перспективі можливість широкомасштабного застосування воєнної сили проти України мало ймовірна. Як засвідчив досвід 2014 року такий прогноз був недалекоглядний та хибний;

4. Четвертий етап (2006-2013) – розвиток та подальше реформування оборонно-промислового комплексу України. Цей етап пов'язаний з реалізацією «Державної програми розвитку ЗС України на 2006-2011 роки». Важливим воєнно-політичним чинником було внесення змін до Воєнної доктрини після проведення президентських виборів у квітні 2005 року. Так, було визначено кінцеву мету політики євроатлантичної інтеграції України – вступ до НАТО як основу загальноєвропейської системи безпеки. У червні 2012 року Указом Президента України була затверджена нова Воєнна доктрина України, що стала основою для формування державної політики та проведення заходів щодо захисту національних інтересів у воєнній сфері, забезпечення оборонного

планування в державі, реформування та розвитку ЗС України, інших військових формувань та ОПК²⁵.

Однак, на наш погляд, варто виділити наступні етапи становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України: 1. Створення вітчизняної системи оборонно-промислового комплексу України у 1991 році з проголошенням Незалежності України. Важливою передумовою започаткування ОПК України було ухвалення рішення Верховної Ради від 24 серпня 1991 року щодо взяття під свою юрисдикцію всіх розташованих на українських теренах військових формувань збройних сил колишнього СРСР та створення одного з важливих відомств – Міністерства оборони України. Зазначимо, що Україна стала лідером серед колишніх радянських республік у справі створення збройних сил як основи і гаранта реальної державності; 2. Початок 2000-х років – започаткування перших реформ у сфері оборонно-промислового комплексу України після вичерпання запасів радянського озброєння. Характерними ознаками цього етапу були експорт озброєння та військової техніки до 90%, відсутність єдиної злагодженої інституційно системи органів управління оборонно-промисловим комплексом, наявність підпорядкування підприємств та установ, які займались розробкою та виробництвом озброєння та військової техніки різним центральним органам виконавчої влади; 3. Третій етап – 2010-2014 рр. – створення та початок функціонування Державного концерту «Укроборонпром». Для цього етапу характерним було створення єдиного державного концерну у сфері ОПК, проведення детального аналізу щодо визначення реального стану виробничих фондів підприємств і організацій, а також напрямків їх участі в розробці й виробництві військової та цивільної техніки; підготовлено і подано до Верховної Ради України проекти законів, які вносили б ряд змін до Податкового кодексу України, що забезпечувало б спрощення оподаткування підприємств оборонно-промислового комплексу; прийнято Закон України № 5213-VI «Про деякі питання заборгованості

²⁵ Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15.06.2004 № 648/2004; в редакції Указу Президента від 08.06.2012 № 390/2012. Офіційний вісник Президента України. 2012 р. № 20. Ст. 471.

підприємств оборонно-промислового комплексу – учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 6 вересня 2012 року, який дав змогу списати заборгованість підприємств і організацій Концерну на суму близько 820 млн грн.; збільшення обсягів експорту продукції; 4. Четвертий етап – функціонування оборонно-промислового комплексу України в період російсько-української війни. Оборонна галузь України орієнтується на реалізацію військовотехнічної і воєнно-промислової політики, включаючи дві основні сфери: – науково-дослідний комплекс з дослідно-конструкторською базою, що займається розробленням і модернізацією озброєння та військової техніки; – промислові підприємства з виробничо-технологічною базою, які займаються військовим виробництвом. Нині в Україні відновлені замкнуті цикли виробництва основної номенклатури військової техніки у виробництві бронетанкової техніки, авіаційних ракет, радіолокаційних систем, автоматизованих комплексів, інженерної техніки, засобів навігації та керування рухом і техніки з вирішенням певних геополітичних завдань.

1.3. Загальна характеристика оборонно-промислового комплексу України

В Україні оборонно-промисловий комплекс і трактується як сукупність галузей, підприємств, наукових організацій, конструкторських бюро, призначених для виконання досліджень, розробок, виробництва і постачання озброєнь, військової та спеціальної техніки, які забезпечують військову та національну безпеку країни. Основними компонентами структури ОПК України є: центральні органи виконавчої влади, які формують і реалізують оборонно-промислову політику; державні та приватні підприємства оборонної промисловості.

Найбільшими суб'єктами ОПК України є Збройні Сили України та підприємства і організації оборонного сектору. Початок широкомасштабної

агресії росії визначив проблеми з оснащенням Збройних Сил України сучасним озброєнням та військовою технікою для захисту своєї території, недостатній рівень забезпечення ЗСУ основними високотехнологічними зразками, нехватку боєприпасів, недостатнім бюджетним фінансуванням оборони²⁶. Починаючи з 2015 року питома вага видатків на оборону у загальних видатках з деяким незначним її зростанням у 2018 році, знизилася в 1,3 рази і становила у 2021 році 6,9%²⁷.

Подвійна природа суб'єктів оборонно-промислового комплексу України підтверджується в наказі Служби Безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 12.08.2005 № 440²⁸ та Законі України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-ХІІ²⁹, якими визначається, що об'єктами оборонних галузей є підприємства, установи, організації, які розробляють та виробляють озброєння, боєприпаси, військову техніку, спеціальні комплектувальні вироби до них, підпорядковані відповідним центральним органам виконавчої влади.

Враховуючи відсутність у чинному законодавстві інституційної системи суб'єктів оборонно-промислового комплексу вважаємо, що до вказаної категорії слід відносити:

1. Суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері ОПК (наприклад, розробку, виробництво або постачання військового озброєння). Відзначаємо, що такі суб'єкти можуть бути різної форми власності;

2. Окремою категорією суб'єктів ОПК слід вважати підприємства оборонно-промислового комплексу, які регламентовані у вищевказаному наказі СБУ. Це підприємства, які здійснюють та забезпечують розроблення і виготовлення

²⁶ Лисюк В. С. Оборонно-промисловий комплекс України – драйвер побудови якісно нової української економіки. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». № 27 (травень, 2023). С. 39.

²⁷ Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>. (дата звернення: 08.01.2024).

²⁸ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 08.01.2024).

²⁹ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 08.01.2024).

озброєння, військової техніки, товарів військового призначення та подвійного використання;

3. Фундаментальну роль у функціонуванні всієї сфери ОПК відіграють публічні органи влади, які визначають правила гри у сфері оборонно-промислового комплексу держави, займаються оборонним замовленням для держави, здійснюють управлінські та контрольні функції щодо інших суб'єктів ОПК (в цьому і полягає фундаментальна роль цих інститутів). Насамперед, слід виділити серед таких суб'єктів Президента України як Верховного головнокомандувача, Кабінет Міністрів України та безпосередньо Міністерство оборони України, які найбільш тісно функціонують з іншими суб'єктами оборонно-промислового комплексу, ДК «Укроборонпром, про діяльність якого ми коротко згадували в попередньому підрозділі магістерського дослідження, тощо.

Нині для України відкривається вікно можливостей для відновлення стану ОПК на якісно новій основі, забезпечення високотехнологічним озброєнням та технологіями ЗСУ відповідно до вимог НАТО. Це можливо завдяки: по-перше, масштабом постачання західними партнерами сучасної високотехнологічної зброї; по-друге, налагодження двосторонніх партнерських зв'язків з країнами НАТО, США, Великою Британією та окремими європейськими країнами у забезпеченні ефективного трансферу технологій; в-третьє, зацікавленості іноземних інвесторів у створенні спільних з Україною підприємств на її території щодо виготовлення високотехнологічного ОВТ; в-четверте, отримання доступу до сучасних оборонних технологій; в'ятих, навчання військового керівного персоналу відповідно до вимог НАТО, отримання військовими унікального досвіду відповідно стандартів НАТО.

Використання цих можливостей сприятиме пришвидшенню інноваційного розвитку вітчизняного ОПК відповідно до кращих світових практик, створення нової інституційної бази ОПК, збільшенню виробництва/ремонтів ОВТ для забезпечення потреб ЗСУ, створення спільних підприємств на території України щодо ліцензійного виробництва нових зразків озброєння та техніки для ЗСУ.

Трансфер технологій стає базою для створення високотехнологічної воєнної галузі, як важливої складової національної економіки, в якій наука, інженерія, ІТ, металургія та інші галузі національної економіки тісно взаємопов'язані³⁰.

Отже, до ключових інституційних складових інституту оборонно-промислового комплексу держави відносимо наступні: 1) керівні державні органи управління, що відповідають та керують безпекою та обороною (в Україні – Президент, РНБО, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ); 2) державні військові формування (в Україні – Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування) та їх керівництво. Крім забезпечення їх діяльності озброєнням та військовою технікою, вони також забезпечуються легкою та харчовою промисловістю (спецодяг, спецвзуття, харчування тощо); 3) оборонні промислові підприємства (машинобудування, виготовлення зброї, авіабудування, хімічної промисловості тощо). Їх діяльність значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики, добувної промисловості, важкої промисловості (зокрема, металургії), транспорту та зв'язку. Підприємства, що імпортують ті види озброєння та військової техніки, які не виробляються в Україні; 4) науково-дослідні та дослідно-конструкторські організації державної та недержавної власності, які займаються розробленням, конструюванням, випробуваннями, відпрацюванням технології виготовлення озброєння та військової техніки; 5) громадські організації та установи, вищі офіцери у відставці, відомі політики, вчені, експерти, журналісти, блогери, волонтери тощо, пов'язані з розвитком національної безпеки та оборони.

Оборонно-промисловий комплекс України має усі ознаки цілісної системи: є загальна генеральна мета – забезпечення захисту держави; упорядкована організаційна структура; існують тісні взаємозв'язки між окремими підсистемами, які при цьому мають власні специфічні цілі функціонування.

³⁰ Телегін В. Вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України. Вчені записки Університету «КРОК». (1 (65). С. 37-38.

Висновки до розділу 1

Отже, в ході дослідження загальних аспектів нормативно-правової регламентації сфери оборонно-промислового комплексу зроблено наступні висновки:

1. На наш погляд, оборонно-промисловий комплекс держави – це військово-промислова частина унітарної держави, яка забезпечує виконання воєнних та політичних цілей шляхом розробки, проведення досліджень, виробництва та безпосереднього постачання воєнної техніки для підтримки військового потенціалу держави, а також для забезпечення доходів бюджету держави шляхом експорту вказаної техніки або їх наукових розробок. Метою оборонно-промислового комплексу держави є забезпечення національної безпеки та захисту держави. Відзначаємо, що між інституційними складовими оборонно-промислового комплексу функціонують тісні зв'язки.

Досліджуючи сутність оборонно-промислового комплексу держави варто виділити ряд характерних ознак цього інституту. Зокрема, аналіз вітчизняного законодавства та доктрини національної безпеки дає можливість нам виділити наступні основні ознаки оборонного промислового комплексу: системність, цілісність, специфічність, динамічність, регульованість, підконтрольність. Крім цього, спеціальним об'єктом діяльності суб'єктів ОПК є озброєння, що має захисну функцію, а отже у зв'язку з цим не може наділяти ОПК ознакою відкритості та публічності.

2. Визначено наступні етапи становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України:

– створення вітчизняної системи оборонно-промислового комплексу України у 1991 році з проголошенням Незалежності України. Важливою передумовою започаткування ОПК України було ухвалення рішення Верховної Ради від 24 серпня 1991 року щодо взяття під свою юрисдикцію всіх розташованих на українських теренах військових формувань збройних сил

колишнього СРСР та створення одного з важливих відомств – Міністерства оборони України;

– початок 2000-х років – започаткування перших реформ у сфері оборонно-промислового комплексу України після вичерпання запасів радянського озброєння. Характерними ознаками цього етапу були експорт озброєння та військової техніки до 90%, відсутність єдиної злагодженої інституційно системи органів управління оборонно-промисловим комплексом, наявність підпорядкування підприємств та установ, які займались розробкою та виробництвом озброєння та військової техніки різним центральним органам виконавчої влади;

– третій етап – 2010-2014 рр. – створення та початок функціонування Державного концерту «Укроборонпром». Для цього етапу характерним було створення єдиного державного концерну у сфері ОПК, проведення детального аналізу щодо визначення реального стану виробничих фондів підприємств і організацій, а також напрямків їх участі в розробці й виробництві військової та цивільної техніки, збільшення обсягів експорту продукції;

– четвертий етап – функціонування оборонно-промислового комплексу України в період російсько-української війни. Оборонна галузь України орієнтується на реалізацію військовотехнічної і воєнно-промислової політики, включаючи дві основні сфери: – науково-дослідний комплекс з дослідно-конструкторською базою, що займається розробленням і модернізацією озброєння та військової техніки; – промислові підприємства з виробничо-технологічною базою, які займаються військовим виробництвом. Нині в Україні відновлені замкнуті цикли виробництва основної номенклатури військової техніки у виробництві бронетанкової техніки, авіаційних ракет, радіолокаційних систем, автоматизованих комплексів, інженерної техніки, засобів навігації та керування рухом і техніки з вирішенням певних геополітичних завдань.

3. До ключових інституційних складових інституту оборонно-промислового комплексу держави відносимо наступні: 1) керівні державні органи управління, що відповідають та керують безпекою та обороною (в Україні – Президент,

РНБО, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ); 2) державні військові формування (в Україні – Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування) та їх керівництво. Крім забезпечення їх діяльності озброєнням та військовою технікою, вони також забезпечуються легкою та харчовою промисловістю (спецодяг, спецвзуття, харчування тощо); 3) оборонні промислові підприємства (машинобудування, виготовлення зброї, авіабудування, хімічної промисловості тощо). Їх діяльність значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики, добувної промисловості, важкої промисловості (зокрема, металургії), транспорту та зв'язку. Підприємства, що імпортують ті види озброєння та військової техніки, які не виробляються в Україні; 4) науково-дослідні та дослідно-конструкторські організації державної та недержавної власності, які займаються розробленням, конструюванням, випробуваннями, відпрацюванням технології виготовлення озброєння та військової техніки; 5) громадські організації та установи, вищі офіцери у відставці, відомі політики, вчені, експерти, журналісти, блогери, волонтери тощо, пов'язані з розвитком національної безпеки та оборони.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ДЕРЖАВИ

2.1. Теоретико-правові аспекти корупції та корупційних ризиків у державному управлінні

Інститут корупції в нашій державі посідає одне з провідних місць у рейтингу загроз для державності України, особливо в контексті повномасштабного вторгнення російського агресора. Важко переоцінити наслідки корупційних діянь у сфері оборонно-промислового комплексу під час воєнного стану, запровадженого 24 лютого 2022 року для функціонування української держави, довіри суспільства до публічних інститутів та забезпечення особового складу Збройних Сил України необхідним озброєнням та воєнною технікою. Природньо, що наявні корупційні ризики та усі корупційні скандали останніх років у сфері ОПК в Україні суттєво впливають на надання міжнародними партнерами такого необхідного озброєння та макроекономічної допомоги.

З огляду на це особливе завдання доктрини національної безпеки – виявити корупційні ризики у сфері оборонно-промислового комплексу в нашій державі та визначити шляхи подолання вказаних ризиків на практиці і при функціонуванні усієї правової системи України.

Вітчизняний законодавець у Законі України «Про запобігання корупції» визначає корупцію як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного

використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей³¹.

Більш ширше до визначення поняття «корупції» підходять автори Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003, оскільки вказане поняття розкривається через діяння, які підпадають під такий вид порушення, наприклад, підкуп, підробка чи знищення доказів, тощо³². Такий підхід заслуговує на існування, однак враховуючи швидкіс зміни суспільних відносин та створення принципово нових форм корупції – підхід не зовсім досконалий.

Природньо, що корупція поширюється, перш за все, у сфері державного управління та публічної влади, оскільки в суб'єктів таких інститутів наявні корупційні ризики. Наукові дослідження під корупційними ризиками розуміє сукупність факторів та причин, які дають суб'єктивну можливість для посадової чи службової особи бути стимульованою до протиправних корупційних правопорушень³³. Йдеться про нерегламентовані частини суспільних відносин, де у суб'єкта адміністрування є можливість при підготовці, прийнятті або виконанні управлінського рішення вчиняти так чи інакше з огляду на юридичну колізію.

На думку вітчизняного дослідника К. Л. Бугайчука, корупційний ризик – це відповідний факт (дія, стан), який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування³⁴. Натомість відповідно до рекомендацій Національного агентства з питань запобігання корупції, корупційний ризик – ймовірність того, що відбудеться подія корупційного правопорушення чи

³¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.

³² Конвенція ООН проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16&new=1 (дата звернення: 08.01.2024).

³³ Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудров та ін. 4-те вид., переробл. й доповн. К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. С. 93.

³⁴ Бугайчук К. Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/15.pdf. (дата звернення: 08.01.2024).

правопорушення, пов'язаного з корупцією, яка негативно вплине на досягнення органом влади визначених цілей та завдань³⁵.

Слід погодитися з Ю. В. Дмитрієвим, що таке визначення звужує зміст корупційного ризику, а його доречність застосування обмежується лише сферами надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності держави³⁶. А. М. Михненко зазначає, що корупційні ризики – це умови, що сприяють виникненню, розвитку, реалізації та поширенню корупційних практик у службовій та професійній діяльності суб'єктів корупційних правопорушень, які склалися унаслідок застосування процедур, визначених відповідним процесуальним законодавством та іншими регулятивними нормами, включаючи підзаконні нормативно-правові акти, відомчі накази уповноважених державних органів, внутрішні регулятивні документи юридичних осіб; унаслідок неналежного виконання або ігнорування окремих положень процесуального законодавства та регулятивних норм за умови відсутності контролю або неефективного контролю за діяльністю суб'єктів корупційних правопорушень³⁷. Дане визначення більше вказує саме на передумови виникнення корупційних ризиків та недостатньо розкриває його зміст і структур. Узагальнюючи підходи, висловлені в юридичній літературі, під корупційним ризиком слід розуміти систему явищ і обставин, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення.

Класифікувати корупційні ризики доцільно на два види:

1. Інституційні – це сукупність управлінсько-правових факторів, які негативно можуть позначатись на діяльності суб'єкта публічної влади чи адміністрування, поступово змінюючи її на корупційну;

³⁵ Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції № 126 від 02.12.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z171816> (дата звернення: 08.01.2024).

³⁶ Дмитрієв Ю. В. Корупційні ризики у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Вісник. Право знати все про податки і збори. 2015. № 14. С. 82.

³⁷ Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудров та ін. 4-те вид., переробл. й доповн. К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. С. 214-215.

2. Зовнішні – це макросистемні недоліки, які пов'язані із механізмом функціонування інституції публічної влади.

Інформація про конфлікт інтересів, політичну і громадську діяльність, несумісні інтереси, дарунки та всі інші аспекти, що мають значний зв'язок із корупційними ризиками в публічному управлінні на просторах ЄС врегульовуються Модельним кодексом поведінки державних службовців від 11.05.2000³⁸. Аналіз міжнародного антикорупційного досвіду свідчить про те, що наші міжнародні партнери стараються встановлювати антикорупційні заходи для етичної поведінки посадових та службових осіб управлінської влади в рамках одного кодифікованого документу. В той же час, вітчизняний законодавець такі норми передбачає досить розпорошено у Законі України «Про державну службу», Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», Законі України «Про запобігання корупції», Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, тощо. Відтак, досить актуальним вбачається прийняття єдиного нормативно-правового акту, який би регламентував усі питання несення публічної служби посадовими особами державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

Зміст антикорупційного законодавства полягає в тому, щоб: 1) запобігти, знищити корупційні прояви та дії, усунути конфлікт інтересів (особистих і службових), законодавчо визначити межі правомірних дій посадових та службових осіб, унеможливити вчинення корупційних правопорушень, зробити так, щоб корупційні дії стали справою невігідною і небезпечною для тих, у кого є окремі повноваження, нарешті, добитися того, щоб державний службовець добросовісно виконував свої службові обов'язки; 2) конкретно визначити ознаки корупційних правопорушень, встановити відповідні заходи відповідальності за їх вчинення, чітко врегулювати діяльність службових осіб, правоохоронних

³⁸ Модельний кодекс поведінки державних службовців: Міжнародний документ від 11.05.2000. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/modelnij-kodeks-povedinki-derzhavnih-sluzhbovciv-rekomendaciya-r-2000-10-kabinetu-ministriv-derzhavam-chlenam-radi-yevropi-shchodo-kodeksiv-povedinki-derzhavnih-sluzhbovciv> (дата звернення: 08.01.2024).

органів та їх відповідних підрозділів, які безпосередньо борються з корупцією. В Україні діють понад 100 законодавчих, підзаконних та відомчих нормативноправових актів, які покликані вирішувати проблеми боротьби і запобігання корупції. Але існування такої кількості актів антикорупційного спрямування не забезпечує ефективне та досконале існування системи. Зазначені акти були прийняті в різний час, різними відповідальними органами, часом, з різною метою і часто – за відсутності єдиних науково обґрунтованих принципів щодо протидії корупції.

В контексті аналізу інституту корупції у системі державного управління неможливо оминати питання законності декларування посадовими особами публічної служби своїх статків та розміщення на сайті електронного декларування. Підставою стало звернення до вітчизняного органу конституційної юрисдикції 47-и народних депутатів і як наслідок – Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27.10.2020 року³⁹. Керуючись як нормами вітчизняного права, так і посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, міжнародні конвенції – Конституційний Суд України обґрунтував неконституційність окремих антикорупційних норм (передбачених у Законі України «Про запобігання корупції»), в тому числі, ст. 3661 Кримінального кодексу України та наказав припинити відкритий цілодобовий доступ до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та обмеження можливості його перегляду, копіювання інформації тощо. В свою чергу, після скликання Президентом України позачергової наради, предметом оговорення якої стало вказане питання,

³⁹ Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27.10.2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 08.01.2024).

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.10.2020 №1363-р публічний доступ до реєстру відновлено⁴⁰.

На нашу думку, передумовами появи корупційних ризиків в Україні завжди були: низька правова культура і свідомість населення, відсутність методики оцінки якості реагування на корупційні правопорушення, низький рівень якості життя суспільства, відсутність реальної відповідальності за правопорушення, колізії законодавчої техніки, постійне делегування повноважень у сфері протидії корупції від одного контролюючого органу до іншого, недостатність контролю та адміністративних процедур, протекціонізм щодо певних осіб, просування інтересів близьких осіб, слабкий фінансовий контроль за суб'єктами публічної адміністрації. Останнім часом експерти різних країн з питань антикорупційної політики пропонують дієві механізми усунення корупційних ризиків та схеми боротьби з корупцією на національному, регіональному, місцевому та локальному рівнях.

Ідентифікація корупційного ризику – важлива складова у процесі оцінювання ризиків, адже саме на цій стадії здійснюється аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища органу влади на предмет виявлення чинників корупційних ризиків у нормативно-правових актах і організаційно-управлінській діяльності органу влади. Фактично здійснюється перевірка дотримання принципу недискримінаційності при правовому регулюванні дозвільних процедур, конкурсних процедур та обтяжень, покладених на фізичних та юридичних осіб. Оцінка корупційного ризику включає в себе аналіз імовірності настання наслідків, частоту вчинення корупційного правопорушення, пріоритетність корупційних ризиків за 9-ти бальною шкалою. Стадія розроблення та запровадження заходів зі зниження (або мінімізація) корупційного ризику напряду пов'язана з ідентифікацією корупційного ризику,

⁴⁰ Деякі питання діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.10.2020 № 1363-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2020-p#Text> (дата звернення: 08.01.2024).

адже саме від причин виникнення корупційного ризику залежатиме антикорупційна стратегія, план дій, адміністративні заходи впливу⁴¹.

Отже, під корупційним ризиком слід розуміти систему факторів і обставин, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної влади та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення. Вважаємо ефективними інструментами зниження корупційних ризиків удосконалення антикорупційної експертизи правових актів публічної влади, залучення суб'єктів громадянського суспільства до діалогу щодо правових актів, прозорість та трансцендентність публічної влади, а також систематичний локальний контроль суб'єктів публічної влади.

2.2. Особливості виявлення та наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України

Виявлення та подолання корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України набуває особливого екзистанційного значення у період дії воєнного стану внаслідок повномасштабної агресії російської федерації. Макроекономічно та життєво необхідно максимально мінімізувати наявність корупційних ризиків при проведенні оборонного замовлення в нашій державі.

Розглянемо більш детально корупційні ризики у сфері оборонно-промислового комплексу України. Так, на думку О. В. Балуської та В. І. Ляшенка, дійсна в нашій державі система публічних закупівель військового озброєння для потреб ЗСУ містить ряд суттєвих недоліків. Наприклад, слабо використовується потенціал суб'єктів господарювання із приватної форми власності⁴².

У 1999 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 1228 «Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення

⁴¹ Заїка К. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 2 (14). 2018. С. 36-37.

⁴² Балуська О. В., Ляшенко В. І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 76-77.

експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю»⁴³. Практично до початку російсько-української війни за цією постановою тільки державні оборонні підприємства отримували пільги на деяких етапах виготовлення військового озброєння та власне дозвіл на експорт. Вважаємо позитивним з точки зору подолання корупційних ризиків з 2016 року періодичне надання такого дозволу для приватних суб'єктів господарювання (особливо список таких підприємств розширився після початку повномасштабного вторгнення російського агресора).

Примітно в контексті дослідження корупційних ризиків у сфері ОПК, що приватні суб'єкти господарювання, щоб конкурувати на ринку із державними підприємствами оборонно-промислового комплексу суттєво занижують вартість підряду у порівнянні із ціною на державному підприємстві. Наприклад, у 2016 році вартість суттєвої модернізації танка на державному підприємстві оцінювалась в 17 млн. грн., тоді як на приватному суб'єкті господарювання – всього в 7 млн грн⁴⁴.

Вітчизняний дослідник В. Бадрак у своєму дослідженні «Регулювання закупівель, експорту/імпорту озброєнь і військової техніки в Україні. Особливості і шляхи удосконалення»⁴⁵ теж акцентує увагу на недосконалості української системи закупівель озброєнь в розрізі державного оборонного замовлення. Автор зазначає, що всередині оборонно-промислового комплексу діють непрозорі, занадто таємничі, орієнтовані здебільшого на державний сектор, умови, приклади яких наводяться в дослідженні. В кінці автор пропонує комплекс заходів щодо удосконалення управління оборонно-промисловим комплексом.

⁴³ Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.1999 № 1228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1228-99-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁴ Балусева О. В., Ляшенко В. І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 77.

⁴⁵ Офіційний сайт недержавної аналітичної організації «Центр досліджень армії, конверсії і роззброєння». URL: <http://cacds.org.ua> (дата звернення: 08.01.2024).

Варто також відзначити і за недосконалу практику нормування, обліку, економічного аналізу витрат на виробництво військової продукції, що створює можливості для необґрунтованих втрат ресурсів та надає передумови корупційним діям. Варто зазначити, що збільшення корупційної активності у вітчизняному ОПК певною мірою є побічним результатом швидкого зростання ділової активності в цьому сегменті української економіки останніми роками. Водночас, специфіка функціонування ОПК як такого, включно з поширенням режиму секретності, ускладнює громадський контроль за процесом боротьби з корупцією в ОПК⁴⁶.

Відкриті обговорення фактів корупції у вітчизняному ОПК розглядаються нами, як потужний і необхідний соціально-комунікаційний засіб удосконалення його роботи. В той же час, активна фаза російсько-української війни не дає в повній мірі суб'єктам громадянського суспільства можливості контролювати процес закупівель у сфері оборонно-промислового комплексу, що, з одного боку, є цілком раціональним рішенням з точки зору національної безпеки, а з іншого створює реальні корупційні ризики для посадових та службових осіб публічної влади при здійсненні оборонного замовлення.

Так, оцінюючи стан ОПК України до повномасштабного вторгнення російського агресора, слід констатувати високий рівень корупційних ризиків, що підтверджується тим, що за період з 2014 по 2019 роки за фактами корупційних правопорушень, де підозрюваними є посадові або службові особи оборонних державних підприємств відкрито понад 450 кримінальних проваджень.

Суттєво могли б мінімізувати корупційні ризики розроблення методик прийняття економічно-доцільних рішень за чіткими критеріями (зокрема, економічними) на етапі розроблення військового озброєння, його виробництва, експлуатації та постачання. Це дало б можливість оптимізувати витрати фінансових ресурсів та перешкоджало корупційним діям у сфері оборонно-промислового комплексу України.

⁴⁶ Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія. Львів. Ліґа-Прес. 2011. С. 139.

Примітно, що у липні 2022 року наслідком досліджень робочої групи «Розвиток військово-промислового комплексу» Національної ради з відновлення України від наслідків війни у Плані відновлення України особлива роль приділяється саме корупційним ризикам у сфері оборонно-промислового комплексу. Так, наприклад, серед ризиків на 2023 рік передбачалась відсутність бажання міжнародних партнерів брати участь у запропонованих проектах (закупівлях у сфері оборони на замовлення держави) саме з причин можливих корупційних ризиків для міжнародних суб'єктів ОПК⁴⁷. Окрім цього, серед спричинених корупційними ризиками негативних тенденцій для України названо відсутність об'єктивної оцінки потенціалу та можливостей підприємств оборонно-промислового комплексу. Так, одразу згадується позиція экс-міністра оборони України О. Резнікова у 2022 році щодо відсутності потреби у закупівлі дронів⁴⁸, натомість у 2024 році Верховним головнокомандувачем визначено одну з цілей для ОПК – виробництво 1 млн. дронів⁴⁹.

Окрім цього, вітчизняними науковцями корупційно ризиковою названа багаторівнева та непрозора система отримання дозвільних документів системі державного експортного контролю незалежно від виду товару, систематичні порушення термінів опрацювання заявок від експортерів, непрозора процедура прийняття рішень⁵⁰.

Отже, функціонування сфери оборонно-промислового комплексу України містить ряд корупційних ризиків, серед яких варто виділити наступні: 1) відсутність чіткого моніторингу використання фінансових ресурсів у системі оборонного замовлення держави; 2) занадто бюрократизованість експортно-імпортних операцій у сфері ОПК, що тягне за собою монополізацію окремих

⁴⁷ План відновлення України: Документ Національної ради з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁸ «Не ідеалізуймо мавіки»: Резніков скептично висловився про цивільні БПЛА, які масово використовують на фронті. URL: <https://novynarnia.com/2022/12/31/ne-idealizujmo-maviky-reznikov-skeptychno-vyslovyyvysya-pro-czyvilni-bpla-yaki-masovo-vykorystovuyut-na-fronti/> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁹ Зеленський: Ми виробимо мільйон дронів наступного року. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/955287.html> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵⁰ Толоч П. О. Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02. Київ. 2019. С. 134.

сфер оборонно-промислового комплексу; 3) відсутність реальних дієвих механізмів перевірки раціонального ціноутворення щодо закупівель оборонного замовлення та встановлення джерела походження (вироблення) озброєння або військової техніки (на прикладі справи «Свинарчука-Гладковського», коли широке коло приватних осіб продавали для оборонних підприємств деталі російського виробництва); 4) наявність законодавчих обмежень як потенційна загроза участі приватних або міжнародних суб'єктів господарювання у оборонних закупівлях; 5) надлишкова бюрократизація процедури без чітких критеріїв щодо отримання суб'єктами господарювання повноважень для проведення експортно-імпортних операцій на виконання оборонного замовлення держави; 6) нормативно-правова неврегульованість у сфері, пов'язаній із розробленням, виготовленням, реалізацією, ремонтом, модернізацією та утилізацією озброєння та військової техніки; 7) непрозорий механізм планування та реалізації державного оборонного замовлення, що гальмує розвиток оборонної промисловості, спостерігається відсутність будь-якої інформації про планування та закупівлі в рамках оборонних замовлень (оскільки 100% інформації про планування та реалізацію оборонних замовлень становить державну таємницю); 8) до 90-95% закупівель за державним оборонним замовленням складають неконкурентні процедури, що призводить до монополізації ринку та унеможливує рівний доступ для підприємств усіх форм власності; 9) формування таємного реєстру виробників продукції, робіт і послуг оборонного призначення на підставі лише надання документів, без перевірки наявності виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу та реалізованих проектів; 10) ДК «Укроборонпром» наділений невластивими для суб'єкта господарювання регуляторними функціям, що приводить до створення (у зв'язку з цим) конфлікту інтересів.

2.3. Міжнародний досвід запобігання корупції у сфері оборонно-промислового комплексу держави

Міжнародний досвід запобігання корупції та уникнення корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави становить суттєвий інтерес для доктрини та законотворців в Україні. Позитивні практики боротьби з корупцією в ОПК в країнах наших міжнародних партнерів мають бути застосовані у вітчизняній правовій системі під час розроблення нормативно-правових актів у сфері оборонного комплексу, які спрямовані на мінімізацію можливості вчинення корупційних правопорушень у сфері ОПК.

За результатами Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства 2021 року, майже половина організацій, зареєстрованих в Україні, постраждали від негативних наслідків корупції та шахрайства, якщо порівнювати з 2018 та 2019 роками. Корупція та хабарництво залишаються одними з основних видів економічних злочинів, негативного впливу яких зазнають українські організації, а більшість опитаних респондентів зазначили, що їх організації неодноразово ставали жертвами хабарництва та корупції⁵¹.

Не виникають жодних сумнівів, що механізм боротьби з корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу повинен формуватись на засадах законності, верховенства права, трансцедентності, невідворотності покарання за корупційні правопорушення, відновлення порушених прав та матеріальної компенсації, завданою шкодою від корупційного правопорушення у сфері ОПК.

Досить цікавим є досвід Китайської Народної Республіки, в якій використовують, крім найжорсткіших заходів боротьби з корупцією в оборонно-промисловому комплексі, і профілактичні. Наприклад, Центральний комітет Комуністичної партії Китаю забороняє займатися бізнесом і виступати навіть радниками в цій сфері дітям і родичам працівників на керівних посадах. Такий захід покликаний обмежити корупцію у вищих ешелонах влади, які мають відношення до ОПК. Але розглядаючи китайську корупцію, важливо визнати, що це явище належить до так званої «азійської моделі» корупції, де ним є звичне і

⁵¹ Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 2. С. 32-33.

суспільно прийнятне культурне й економічне явище, пов'язане з функціонуванням держави⁵².

Як і в багатьох країнах, у Японії одним із найважливіших напрямів боротьби з корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу є кадрово-управлінська політика. Особливе значення законодавство Японії надає заборонам стосовно політиків, державних і муніципальних службовців. Вони стосуються численних заходів, які політично нейтралізують японського чиновника щодо приватного бізнесу як у час служби, так і після відходу з посади. Державне адміністрування орієнтоване на державну службу. При цьому японським чиновникам гарантована гідна оплата праці, а також законодавець приділяє значну увагу етичній поведінці політиків і службовців⁵³.

Міжнародний досвід запобігання корупції у сфері оборонно-промислового комплексу держави дає можливість сформувати основні засадчі інструменти, імплементація яких могла би мінімалізувати корупцію в сфері ОПК. Так, наприклад, вважаємо пріоритетними напрямки розвитку сфери ОПК в контексті корупційних ризиків в Україні наступні:

- активізація просвітницької антикорупційної діяльності та популяризація несприйняття в суспільстві корупційних елементів у сфері оборонно-промислового комплексу;

- посилення ролі суб'єктів громадянського суспільства в антикорупційній політиці в сфері оборонно-промислового комплексу (в тому числі, включення таких суб'єктів, який мають реальний авторитет у суспільстві до складу наглядових рад при оборонних підприємствах та установах);

- приділення більшої уваги превентивним та заохочувальним антикорупційним заходам у сфері ОПК, на відміну репресивним (з одночасним підвищенням рівня професійності та ефективності діяльності співробітників антикорупційних структур для створення умов невідворотності покарання для

⁵² Киясанов Х. Ш. Зарубежный опыт борьбы с коррупцией. Бизнес в законе. К. 2014. № 3. С. 69.

⁵³ Купцова А. А., Рютов Д. Ю. Зарубежный опыт противодействия коррупции. Интерактивная наука. 2017. С. 101.

всіх корупціонерів, не дивлячись на їх приналежність до певних політичних партій, владних еліт тощо);

– створення державного електронного ресурсу, який надавав би можливість оперативно повідомляти антикорупційним та правоохоронним органам про корупційні ризики або корупційні правопорушення у сфері оборонно-промислового комплексу із гарантією безпеки та анонімності скаржника.

Фундаментальним є створення достатнього рівня корпоративної культури серед усіх суб'єктів ОПК, в якому корупція сприйматиметься як різко негативне суспільне явище на рівні з державною зрадою (особливо це актуально під час дії воєнного стану в Україні) та створення інструментів відкритості та підзвітності у сфері ОПК. Останнє особливо проблематично, оскільки міжнародний та вітчизняний досвід показують максимальну втаємниченість процесу закупівлі у сфері оборонно-промислового комплексу.

Динамічне формування антикорупційної політики у сфері оборонно-промислового комплексу України повинно відбуватися на засадах, проголошених ООН та Радою Європи, а також з урахуванням найкращого досвіду європейських держав. Україна підписала та ратифікувала Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією ще в 1999 році, Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією теж у 1999 році та Конвенцію ООН проти корупції у 2003 році. У межах дослідження міжнародного досвіду боротьби з корупцією у сфері ОПК також указати на важливі антикорупційні закони, включаючи Конвенцію Організації економічного розвитку про боротьбу з хабарництвом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, Конвенцію ООН проти корупції та антикорупційне законодавство деяких країн⁵⁴.

Вважаємо позитивним досвід Польщі у сфері боротьби з корупцією в ОПК. Так, до прикладу, у 2006 році у Польщі набрав чинності Закон «Про Центральне антикорупційне бюро» (далі ЦАБ), який регламентує діяльність вказаної

⁵⁴ Ахтирська Н. М. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. Київ: Віче, 2015. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/4910/> (дата звернення: 08.01.2024).

установи, що є єдиною (без урахування правоохоронних органів) в своєму роді, яка виконує контрольну, оперативно – розшукову, профілактичну та аналітично – інформаційну функції в межах сфери своєї відповідальності. Ефективність роботи обумовлюється чіткою ієрархією: Голова Бюро підзвітний очільнику Уряду, контроль за результативністю та законністю дій установи здійснює Сейм. Чітко регламентовано процедуру призначення і звільнення Голови та їх Заступників, де до переліку осіб, які визначають кандидатуру (Президент, Уряд) додається Голова Комісії Сейму у справах спеціальних служб, фактично унеможливує ймовірність закордонного впливу на посадових осіб, підвищує рівень їх незалежності. Важливо, що у межах ЦАБ функціонує управління по антикорупційній боротьбі у сфері оборонно-промислового комплексу – тобто, чітко регламентована інституція, спеціалізація якої полягає у запобіганні, виявленні та боротьбі з корупцією у сфері ОПК.

Відзначимо, що в Україні досить розгалужена система антикорупційних та правоохоронних органів, які можуть відкривати кримінальні провадження або ініціювати притягнення осіб до адміністративної відповідальності у сфері корупційних правопорушень в ОПК. Це і ДБР, і НАБУ, і Генеральна прокуратура, і управління стратегічних розслідувань при Національній поліції. Розгалуженість інституцій, які спеціалізовано займаються корупцією у сфері ОПК не сприяє системній боротьбі з корупцією в цій сфері.

Позитивним також є досвід держав-учасників Європейського співтовариства щодо застосування технологій електронного урядування та електронної демократії у сфері виявлення та боротьби з корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу. Під концептом «електронного урядування» у літературі із публічного управління прийнято розуміти таку форму реалізації функцій і завдань органів публічної державної влади, яка забезпечує підвищення їх ефективності, прозорості, відкритості шляхом застосування інформаційно – комунікаційних технологій задля формування нового типу держави, спрямованого на задоволення потреб громадян. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁵⁵ передбачає, що зі сторони України забезпечуватиметься систематичний та комплексний розвиток електронного урядування, відповідно до вимог ЄС. З об'єктивної точки зору, електронне урядування співвідноситься із електронною демократією, та в певній мірі є взаємозалежними. Повноцінне та ефективне застосування надбань електронного урядування не можливе без е-демократії, адже йдеться про таку форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації мають змогу долучитися до державного управління та приймати участь у державотворенні. Зокрема, йдеться про е-звернення, е-консультації, е-петиції, що має особливе значення з огляду на закритість сфери оборонно-промислового комплексу.

Антикорупційна програма ключових державних органів в сфері оборонно-промислового комплексу враховує досвід підготовки таких документів у оборонних відомствах Великої Британії, Королівства Норвегія, Польщі, Болгарії, Грузії, а також міжнародної неурядової організації Transparency International. Останніми роками Україна у рейтингу корупції у сфері оборони, складеному Transparency International, знаходилася в групі D+. Рівень корупційних ризиків у сфері оборони держав цієї групи становить 18 %. Цей результат нижче середнього⁵⁶. З огляду на ситуацію, яка склалася в оборонному секторі нашої державі, нині в Україні розпочав роботу Незалежний антикорупційний комітет з питань оборони (НАКО). Цей проект діє за сприяння Transparency International Великої Британії та України. Комітет є незалежним від держави, його фінансову підтримку здійснює Міністерство закордонних справ Королівства Нідерландів.

Окремо слід відзначити і негативним досвід наших міжнародних партнерів у сфері запобігання корупції у сфері оборонно-промислового комплексу при залученні приватних суб'єктів господарювання. Так, зокрема, у Сполучених

⁵⁵ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵⁶ Лапаєв Ю. Корупція в оборонному секторі – другий найсильніший ворог України. URL: <http://tyzhden.ua/Economics/188134> (дата звернення: 08.01.2024).

Штатах Америки поширеними раніше були випадки, коли приватні оборонні підприємства, лобійовані конгресменами, отримували значний фінансовий ресурс від оборонних закупівель, однак не даючи при цьому результатів або взагалі, або у запланованих строк. Наприклад, компанія «Lockheed Martin», яка взяла на себе зобов'язання щодо виробництва багатьохцільового винищувача 5-го покоління F 35 ще у 1995 році станом на сьогодні досі не поставило для оборонно-промислового комплексу США готове військове озброєння. Щороку літак проходить випробування, на що витрачають бюджетні видатки. В цілому на проект вже витрачено понад 1,5 трлн. дол., однак результат кінцевий досі відсутній.

Варто відзначити, що за даними Transparency International (2019 рік) загальний обсяг корупції у світовому ВПК становить близько 20 млрд. доларів США на рік. Дослідження проводилося протягом 2 років у 82 країнах світу. При цьому, найнижчий рівень корупції у військовій сфері зафіксований у Німеччині та Австралії. Найгірше військові бюджети контролюються у Єгипті, Сирії та Демократичній республіці Конго. Крім того, переважна більшість оборонних кампаній, які займаються експортом озброєння також причетні до корупційної діяльності⁵⁷.

В контексті позитивних практик боротьби із корупцією в сфері ОПК вважаємо посилений контроль держави і суспільства за діяльністю осіб, що працюють в секторі безпеки і оборони, одним з механізмів якого є публічне оприлюднення декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру державними службовцями, народними депутатами України та іншими суб'єктами владних повноважень. Так, прикладом посиленого контролю держави у секторі безпеки в США є прийнятий у 2001 р. «Патріотичний акт» (USA PATRIOT Act,). Повне найменування: *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and*

⁵⁷ Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 08.01.2024).

Obstruct Terrorism («Про згуртування та зміцнення Америки шляхом забезпечення необхідними засобами, що потребуються задля припинення і запобігання тероризму»). Цим федеральним законом суттєво розширено повноваження уряду та поліції щодо нагляду за громадянами, прослуховування, електронного спостереження тощо. Крім того, у 2013 р. Президент США Б. Обама закликав громадськість розуміти, що «безпека і особиста інформація не можуть бути відокремлені один від одного на 100 %»⁵⁸.

17 жовтня 1990 р. було підписано виконавчий наказ Президента США № 12731, у якому він визначив обов'язкові для усіх посадовців загальні принципи етичної поведінки – максимально конкретні юридичні та морально-етичні вимоги, що висуваються як до державних керівників вищої ланки, так і до рядових держслужбовців. У наказі, зокрема, наголошується: «державну службу слід розглядати як таку сферу діяльності, із якої виключені будь-які особисті чи фінансові інтереси, що перешкоджають сумлінному виконанню службового обов'язку»⁵⁹.

Визначальною характеристикою антикорупційної політики Сполучених Штатів у секторі безпеки є фактична відсутність імунітетів, які б давали можливість керівникам будь-якого рангу уникати покарання за корупційну діяльність. Відтак, будь-хто після звільнення з посади може бути притягнений до відповідальності, хоча і в особливому порядку.

Отже, міжнародний досвід запобігання, виникнення та боротьби із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу держави особливо важливий для формування трансцедентної системи ОПК в Україні з принципами законності, прозорості, підконтрольності та мінімалізації корупційних ризиків.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Executive Order 12731 (Oct. 17, 1990): Principles of Ethical Conduct for Government Officers and Employees. URL: <http://www.oge.gov/Laws-and-Regulations/Executive-Orders/Exec-Order-HTML...> - Principles-of-Ethical-Conduct-for-Government-Officers-and-Employees/ (дата звернення: 08.01.2024).

Висновки до розділу 2

Отже, в ході дослідження особливостей корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу зроблено наступні висновки:

1. Під корупційним ризиком слід розуміти систему факторів і обставин, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної влади та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення. Вважаємо ефективними інструментами зниження корупційних ризиків удосконалення антикорупційної експертизи правових актів публічної влади, залучення суб'єктів громадянського суспільства до діалогу щодо правових актів, прозорість та трансцендентність публічної влади, а також систематичний локальний контроль суб'єктів публічної влади.

2. Функціонування сфери оборонно-промислового комплексу України містить ряд корупційних ризиків, серед яких варто виділити наступні: 1) відсутність чіткого моніторингу використання фінансових ресурсів у системі оборонного замовлення держави; 2) занадто бюрократизованість експортно-імпортних операцій у сфері ОПК, що тягне за собою монополізацію окремих сфер оборонно-промислового комплексу; 3) відсутність реальних дієвих механізмів перевірки раціонального ціноутворення щодо закупівель оборонного замовлення та встановлення джерела походження (вироблення) озброєння або військової техніки (на прикладі справи «Свинарчука-Гладковського», коли широке коло приватних осіб продавали для оборонних підприємств деталі російського виробництва); 4) наявність законодавчих обмежень як потенційна загроза участі приватних або міжнародних суб'єктів господарювання у оборонних закупівлях; 5) надлишкова бюрократизація процедури без чітких критеріїв щодо отримання суб'єктами господарювання повноважень для проведення експортно-імпортних операцій на виконання оборонного замовлення держави; 6) нормативно-правова неврегульованість у сфері, пов'язаній із розробленням, виготовленням, реалізацією, ремонтом, модернізацією та утилізацією озброєння та військової техніки; 7) непрозорий механізм планування

та реалізації державного оборонного замовлення, що гальмує розвиток оборонної промисловості, спостерігається відсутність будь-якої інформації про планування та закупівлі в рамках оборонних замовлень (оскільки 100% інформації про планування та реалізацію оборонних замовлень становить державну таємницю); 8) до 90-95% закупівель за державним оборонним замовленням складають неконкурентні процедури, що призводить до монополізації ринку та унеможливує рівний доступ для підприємств усіх форм власності; 9) формування таємного реєстру виробників продукції, робіт і послуг оборонного призначення на підставі лише надання документів, без перевірки наявності виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу та реалізованих проектів; 10) ДК «Укроборонпром» наділений невластивими для суб'єкта господарювання регуляторними функціям, що приводить до створення (у зв'язку з цим) конфлікту інтересів.

3. Міжнародний досвід запобігання, виникнення та боротьби із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу держави особливо важливий для формування трансцедентної системи ОПК в Україні з принципами законності, прозорості, підконтрольності та мінімалізації корупційних ризиків. Так, наприклад, вважаємо пріоритетними напрямки розвитку сфери ОПК в контексті корупційних ризиків в Україні наступні:

- активізація просвітницької антикорупційної діяльності та популяризація несприйняття в суспільстві корупційних елементів у сфері оборонно-промислового комплексу;

- посилення ролі суб'єктів громадянського суспільства в антикорупційній політиці в сфері оборонно-промислового комплексу (в тому числі, включення таких суб'єктів, який мають реальний авторитет у суспільстві до складу наглядових рад при оборонних підприємствах та установах);

- приділення більшої уваги превентивним та заохочувальним антикорупційним заходам у сфері ОПК, на відміну репресивним (з одночасним підвищенням рівня професійності та ефективності діяльності співробітників антикорупційних структур для створення умов невідворотності покарання для

всіх корупціонерів, не дивлячись на їх приналежність до певних політичних партій, владних еліт тощо);

– створення державного електронного ресурсу, який надавав би можливість оперативно повідомляти антикорупційним та правоохоронним органам про корупційні ризики або корупційні правопорушення у сфері оборонно-промислового комплексу із гарантією безпеки та анонімності скаржника (досвід США);

– створення чіткої інституції по запобіганню, виявленню та боротьбі із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу (досвід Польщі);

– прозорість та підзвітність структур сектору безпеки суспільству через вільний доступ громадських організацій до процесу прийняття і виконання управлінських рішень у сфері оборонного (силового) бюджету (досвід країн ЄС);

– невідворотність відповідальності за скоєння корупційних дій у сфері ОПК, незважаючи на час, що минув та персоналії;

– посилений контроль держави і суспільства за діяльністю осіб, що працюють в секторі безпеки і оборони, одним з механізмів якого є публічне оприлюднення декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру державними службовцями, народними депутатами України та іншими суб'єктами владних повноважень.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

В попередньому розділі наукового дослідження ми обґрунтували, що саме сектор оборонно-промислового комплексу особливо вразливий для наявності корупційних ризиків з огляду на відсутність прозорості та доступу третіх осіб до усіх господарських операцій щодо забезпечення оборонного замовлення держави, відсутності в зв'язку із цим прямого громадського контролю. Тому ключове для управління сектором оборонно-промислового комплексу – забезпечення максимально прозорих, прогнозованих та ефективних дій посадових та службових осіб цього сектору.

У відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки України» реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві на сучасному етапі у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України є повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України⁶⁰. В той же час, заслуговує на увагу думка вітчизняного науковця Ю. Б. Данильченка про те, що серед усього спектра загроз військовій безпеці нашої держави, одним з найнебезпечніших є корупційний вплив (як прямому, так і завуальованому, що здійснюється через внутрішніх агентів) на військову безпеку держави. Системність проявів корупції у секторі оборони України свідчить про наявність особливих, навіть певною мірою специфічних чинників, які її зумовлюють. У загальному вигляді ці чинники

⁶⁰ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.1993 № 964-І. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 08.01.2024).

можна віднести насамперед до впливів на армію з боку зовнішнього надмірно корумпованого середовища всієї країни⁶¹.

Серед основних секторів оборонно-промислового комплексу корупційні ризики найчастіше простежуються у використанні коштів оборонного замовлення держави, загалом публічні закупівлі у сфері ОПК, будівництво та розподіл житла для представників військового блоку.

Саме з метою запобігання, виникненню та боротьбі з корупцією при функціонуванні ОПК у воєнний стан Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11.11.2022 № 1275⁶². Примітно, що згідно з постановою державним замовникам забороняється здійснювати закупівлі товарів, робіт і послуг у громадян російської федерації/республіки білорусь (крім тих, що проживають на території України на законних підставах); юридичних осіб, утворених та зареєстрованих відповідно до законодавства російської федерації/республіки білорусь. Вважаємо досить важливим обмеженням закупівлі воєнного озброєння або техніки у суб'єктів агресії проти нашої суверенної держави.

Нормотворчими шляхами вирішення проблем наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу є удосконалення Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, Стратегічного оборонного бюлетеню України, Державної програми реформування і розвитку оборонно-промислового комплексу, Антикорупційної програми Міністерства оборони України на 2021-2024 роки. Так, зокрема, відзначимо, що метою вказаної Антикорупційної програми є досягнення суттєвого прогресу у запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності в апараті Міноборони, на підприємствах, в установах

⁶¹ Данильченко Ю. Б. Корупція як загроза обороноздатності України. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р.). МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2016. С. 59.

⁶² Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1275-2022-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).

і організаціях які належать до сфери управління Міноборони, Збройних Силах України, Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, Державної спеціальної служби транспорту, застосування комплексу першочергових превентивних заходів у найбільш вразливих до корупційних ризиків сферах діяльності, формування умов для поступової трансформації системи роботи щодо запобігання корупції на стандарти НАТО з розбудови доброчесності⁶³.

З огляду на корупціогенну ситуацію, яка склалася в оборонному секторі нашої державі, нині в Україні розпочав роботу Незалежний антикорупційний комітет з питань оборони (НАКО). Цей проект діє за сприяння Transparency International Великобританії та України. Комітет є незалежним від держави, його фінансову підтримку здійснює Міністерство закордонних справ Королівства Нідерландів. Так, до головних завдань новоствореного комітету належать: оцінка корупційних ризиків у сфері оборони та безпеки в Україні, розробка рекомендацій державним органам та підприємствам щодо боротьби з проявами корупції та контроль їх реалізації. На думку членів комітету, прозорість та підзвітність оборонних структур не лише підвищить їхню ефективність, а й сприятиме реформуванню всього сектору безпеки. Наразі комітет починає співпрацю з такими державними органами, як НАБУ, РНБО та МОУ, є взаємодія із громадськими та волонтерськими організаціями⁶⁴.

Разом з тим, особливе місце в системі правового забезпечення національної безпеки і оборони та запобігання корупції посідає Стратегія національної безпеки України, у якій визначаються актуальні загрози та пріоритети державної політики у сфері національної безпеки і оборони на визначений період. Основними напрямками державної політики національної безпеки України у сфері підвищення обороноздатності держави є забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких

⁶³ Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2021-2024 роки. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/akp_2021.pdf (дата звернення: 08.01.2024).

⁶⁴ Лапаєв Ю. Корупція в оборонному секторі – другий найсильніший ворог України. URL: <http://tyzhden.ua/Economics/188134> (дата звернення: 08.01.2024).

формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки. Резюмуючи, варто відмітити, що наявність законодавства з питань забезпечення національної безпеки та запобігання корупції в оборонно-промисловому комплексі України ще не є гарантією його безумовного виконання і належної реалізації його норм. Необхідно запобігти повторенню негативної практики минулого, а саме – відсутності відповідальності за невиконання законів та інших нормативно-правових актів, відсутності зв'язків між різними державними стратегічними і програмними документами⁶⁵.

Важливою законодавчою прогалиною, яка створює можливість існування корупційних ризиків у сфері ОПК є відсутність регламентації у нормативно-правових актах діяльності оборонних підприємств приватної форми власності. Зокрема, ключовий спеціалізований закон про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі регулює виключно діяльність складових елементів Державного концерту «Укроборонпром» і не регламентує діяльність суб'єктів приватної власності у сфері ОПК. Вважаємо особливо актуальним це питання на сьогодні, яке потребує уваги вітчизняного законодавця та відповідних доповнень до законодавства.

В той же час, законодавство у сфері ОПК занадто забюрократизоване, що надає можливість суб'єктам публічної влади зловживати своїми повноваженнями, стимулюючи приватний сектор до надання неправомірної вигоди з метою отримання того чи іншого державного оборонного замовлення. Це також стосується недостатнього лібералізаційного рівня процедури отримання приватними суб'єктами господарювання дозволу на здійснення експортно-імпортних операцій у секторі оборонно-промислового комплексу.

Поєднуючи накопичений міжнародний досвід, ООН ухвалила Конвенцію проти корупції ще у 2003 році. Вона детально визначає дії, які визнані

⁶⁵ Сарат А. О., Бурак М. В. Корупція в оборонно-промисловому комплексі як загроза національним інтересам і національній безпеці України. Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання : матер. наук.-прак. конф. (Харків, 28 травн. 2017). С. 135.

корупційними, та висловлює конкретні пропозиції щодо боротьби з корупцією в країнах-членах ООН. А оскільки вона була ратифікована Верховною Радою України ще у 2006 році, то ми змушені звертатись до її норм та виконувати такі її основні положення: 1) вдосконалення та прозорість діяльності кадрової політики в органах публічної влади; 2) запровадження Кодексів поведінки державних посадових осіб, які б передбачали заохочення їх непідкупності, свідомості та чесності; 3) вдосконалення прозорої та зрозумілої системи у сфері державних закупівель та бюджету; 4) формування належної постійної державної звітності за принципом прозорості та об'єктивності; 5) вдосконалення дійсних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту у приватному секторі; 6) дієвий розвиток інститутів громадянського суспільства та ін.

На наш погляд, жоден з вищеперелічених пунктів не виконається в повному обсязі у сфері оборонно-промислового комплексу. Особливо це стосується трансцедентності публічних закупівель у сфері ОПК та прозорого кадрового відбору посадових та службових осіб у секторі оборонно-промислового комплексу. Так, наприклад, звертаємо увагу на відсутності прозорого відбору кандидатів до наглядових рад ДК «Укроборонпрому» та інших державних підприємств або установ оборонно-промислового комплексу. Вважаємо, що Міністерством оборони України має бути розроблений чіткий порядок відбору таких осіб, із встановленням критеріїв (професійних та етичних) та відповідних обмежень.

Вважаємо позитивним досвід Болгарії при подоланні корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу, зокрема: 1) орган виконавчої влади у сфері оборони оприлюднив відкрито відомості про складові елементи оборонного блоку, плани закупівель для оборонно-промислового комплексу, а також чіткі підходи до кадрової політики у сфері ОПК; 2) започатковано оприлюднення не лише загальних безпекових документів уряду, але й оборонні програми, заплановані бюджетні видатки на виконання цих програм, а ключове – постійні звіти щодо виконання закупівель у сфері оборонно-промислового комплексу та звіти незалежних аудиторів; 3) реальне введення суб'єктів

громадського сектору до наглядових рад оборонних підприємств, що підвищило довіру суспільства до всього оборонно-промислового сектору.

Загалом, як свідчить міжнародний досвід, дієва антикорупційна стратегія у сфері оборонно-промислового комплексу повинна бути логічно вибудованою цілісною системою, яка складається із взаємозалежних елементів, серед яких, насамперед:

- ефективне антикорупційне законодавство;
- автономний (незалежний) спеціальний державний орган по боротьбі з корупцією у сфері ОПК;
- сталий економічний розвиток країни;
- нетерпимість корупції з боку населення держави, залучення його до участі у реалізації державної антикорупційної політики.

Максимально широке оприлюднення, прозорість та комп'ютеризація окремих процесів прийняття управлінських рішень у секторі безпеки (насамперед, щодо бюджетного планування, державних закупівель, аудиту, добору, атестації та призначення керівних кадрів) дозволить вивести їх із зони корупційних ризиків, а також позитивно позначиться на загальному іміджі силових структур⁶⁶.

Важливим фундаментом для запобігання корупції у сфері ОПК є постійне професійне навчання посадових та службових осіб оборонно-промислового комплексу, яке слід розглядати як обов'язкову передумову поширення в безпеково-оборонних структурах ідеології патріотизму, морально-етичної поведінки, несприйняття корупції.

Значна частина державного оборонного замовлення спрямовується до ДК «Укроборонпром». Однак варто зазначити, що останнім часом (особливо, з початком повномасштабної війни росії проти України) кількість приватних підприємств, яких до кінця першої декади міленіуму налічувалося не більш як

⁶⁶ Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 08.01.2024).

чотири десятки, збільшилася втричі та вже перевищує кількість державних підприємств ОПК. За офіційними даними, якщо в 2015 році понад 60% оборонного замовлення припадало на «Укроборонпром», то у 2021-му — лише 38%. У офіційно наданих цифрах – «Укроборонпром» освоїв в 2021 році 4,4 млрд. грн з 13,5 млрд. грн⁶⁷. При цьому варто зауважити, що в країні існує система прихованого лобізму, зокрема, певної кількості приватних підприємств, які або належать представникам влади, або «специфічно» нею контролюються. Крім того, існує ще не менше десятка приватних структур, які довели здатність виробляти конкурентоспроможну й рідкісну номенклатуру озброєння. Крім того, досить часто вартість тих самих робіт на державному підприємстві коштує значно дорожче, ніж на приватному.

Вважаємо, що не сприяє виявленню та боротьбі із корупцією в секторі оборонно-промислового комплексу досить розгалужене антикорупційне законодавства в Україні. Так, антикорупційних нормативно-правових актів в Україні – більше 50-и, що не сприяє єдиному підходу до запобігання корупційних ризиків. З огляду на це вважаємо за доцільне розробку та прийняття Антикорупційного кодексу України, що дасть можливість систематизувати усі найкращі практики та підходи до боротьби із корупцією. В рамках цього кодифікованого акту пропонуємо окремим розділом передбачити норми щодо корупції в оборонно-промисловому секторі з огляду на особливе значення цієї сфери під час російсько-української війни та високі корупційні ризики даного сектору промисловості. За наслідком прийняття кодифікованого акту можливо створити спеціалізовану інституцію, яка займатиметься антикорупційною політикою в ОПК, що ми аргументували вище.

Окрім цього, удосконалення потребує вся системи подачі та розгляду звернень фізичних та юридичних осіб щодо виявлення та боротьби із корупцією в ОПК, яка повинна гарантувати анонімність джерела звернення, передбачати

⁶⁷ Бадрак В. Регулювання закупівель, експорту/імпорту озброєнь і військової техніки в Україні. Особливості і шляхи удосконалення: доповідь Шостої міжнародної конференції «Урядкування у секторі безпеки: виробництво, продаж і закупівля озброєнь». 2017. С. 6.

прийняття оперативних управлінських рішень та вжиття необхідних заходів щодо перевірки наведених у зверненні фактів.

Із метою забезпечення реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, у тому числі посадовими особами сектору безпеки, пропонуємо внести до чинного законодавства України такі зміни:

– до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України, якими:

1) обмежити застосування такого запобіжного заходу як застава до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні корупційних злочинів, передбачених статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, частинами другою, третьою статті 369-2 Кримінального кодексу України;

– частину п'яту статті 49 Кримінального кодексу України викласти у такій редакції:

«5. Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109-114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених статтями 437-439 і частиною першою статті 442, корупційних злочинів, передбачених статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочинів, передбачених статтями 210, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, частинами другою, третьою статті 369-2 цього Кодексу»;

– підготувати та прийняти Закон України «Щодо порядку проведення перевірки на добросовісність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», передбачивши запровадження процедури регулярної перевірки на добросовісність та моніторингу способу життя посадових осіб керівної ланки сектору безпеки, зокрема через співставлення їхнього способу життя із задекларованими майном і статками.

Отже, враховуючи характерні особливості корупційних ризиків у секторі оборонно-промислового комплексу України (зокрема, постійна потреба у

розвитку ОПК в зв'язку із російсько-українською війною, відсутність раціональних конкурентних умов державних та приватних суб'єктів господарювання у сфері оборонного сектору, тощо) особливої актуальності сьогодні набуває питання подолання цих ризиків шляхом проведення системних змін, в тому числі і щодо законодавства.

Висновки до розділу 3

Отже, в ході дослідження актуальних проблем корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави та шляхів їх усунення встановлено наступне:

1. Враховуючи характерні особливості корупційних ризиків у секторі оборонно-промислового комплексу України (зокрема, постійна потреба у розвитку ОПК в зв'язку із російсько-українською війною, відсутність раціональних конкурентних умов державних та приватних суб'єктів господарювання у сфері оборонного сектору, тощо) особливої актуальності сьогодні набуває питання подолання цих ризиків шляхом проведення системних змін, в тому числі і щодо законодавства.

2. Для вирішення питань наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України пропонуємо наступне: 1) вирішити питання конкурентоспроможності державних та приватних суб'єктів господарювання в сфері ОПК (зокрема, виключити необхідність отримання погодження ДК «Укроборонпром» та Держекспортконтролі питання переговорів та самого експорту для приватних підприємств, оскільки така ситуація не тільки залишає за державним концерном монопольне право на продаж зброї, а й вбиває здорову конкуренцію на ринку); 2) розробити спеціалізоване законодавство, яке б регламентувало діяльність оборонних підприємств приватної форми власності. 3) лібералізувати рівень процедури отримання приватними суб'єктами господарювання дозволу на здійснення експортно-імпортних операцій у секторі оборонно-промислового комплексу; 4) розробити чіткий порядок відбору осіб з громадського сектору до наглядових рад оборонних державних підприємств, що підвищить довіру суспільства до всього оборонно-промислового сектору; 5) започаткувати оприлюднення не лише загальних безпекових документів Уряду, але й оборонні програми, заплановані бюджетні видатки на виконання цих програм, а ключове – постійні звіти щодо виконання закупівель у сфері оборонно-промислового комплексу та звіти незалежних аудиторів.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті визначення корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу держави відзначимо наступне:

1. На наш погляд, оборонно-промисловий комплекс держави – це військово-промислова частина унітарної держави, яка забезпечує виконання воєнних та політичних цілей шляхом розробки, проведення досліджень, виробництва та безпосереднього постачання воєнної техніки для підтримки військового потенціалу держави, а також для забезпечення доходів бюджету держави шляхом експорту вказаної техніки або їх наукових розробок. Метою оборонно-промислового комплексу держави є забезпечення національної безпеки та захисту держави. Відзначаємо, що між інституційними складовими оборонно-промислового комплексу функціонують тісні зв'язки.

Досліджуючи сутність оборонно-промислового комплексу держави варто виділити ряд характерних ознак цього інституту. Зокрема, аналіз вітчизняного законодавства та доктрини національної безпеки дає можливість нам виділити наступні основні ознаки оборонного промислового комплексу: системність, цілісність, специфічність, динамічність, регульованість, підконтрольність. Крім цього, спеціальним об'єктом діяльності суб'єктів ОПК є озброєння, що має захисну функцію, а отже у зв'язку з цим не може наділяти ОПК ознакою відкритості та публічності.

2. Визначено наступні етапи становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України:

– створення вітчизняної системи оборонно-промислового комплексу України у 1991 році з проголошенням Незалежності України. Важливою передумовою започаткування ОПК України було ухвалення рішення Верховної Ради від 24 серпня 1991 року щодо взяття під свою юрисдикцію всіх розташованих на українських теренах військових формувань збройних сил колишнього СРСР та створення одного з важливих відомств – Міністерства оборони України;

– початок 2000-х років – започаткування перших реформ у сфері оборонно-промислового комплексу України після вичерпання запасів радянського озброєння. Характерними ознаками цього етапу були експорт озброєння та військової техніки до 90%, відсутність єдиної злагодженої інституційно системи органів управління оборонно-промисловим комплексом, наявність підпорядкування підприємств та установ, які займались розробкою та виробництвом озброєння та військової техніки різним центральним органам виконавчої влади;

– третій етап – 2010-2014 рр. – створення та початок функціонування Державного концерту «Укроборонпром». Для цього етапу характерним було створення єдиного державного концерну у сфері ОПК, проведення детального аналізу щодо визначення реального стану виробничих фондів підприємств і організацій, а також напрямків їх участі в розробці й виробництві військової та цивільної техніки, збільшення обсягів експорту продукції;

– четвертий етап – функціонування оборонно-промислового комплексу України в період російсько-української війни. Оборонна галузь України орієнтується на реалізацію військовотехнічної і воєнно-промислової політики, включаючи дві основні сфери: – науково-дослідний комплекс з дослідно-конструкторською базою, що займається розробленням і модернізацією озброєння та військової техніки; – промислові підприємства з виробничо-технологічною базою, які займаються військовим виробництвом. Нині в Україні відновлені замкнуті цикли виробництва основної номенклатури військової техніки у виробництві бронетанкової техніки, авіаційних ракет, радіолокаційних систем, автоматизованих комплексів, інженерної техніки, засобів навігації та керування рухом і техніки з вирішенням певних геополітичних завдань.

3. До ключових інституційних складових інституту оборонно-промислового комплексу держави відносимо наступні: 1) керівні державні органи управління, що відповідають та керують безпекою та обороною (в Україні – Президент, РНБО, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ); 2) державні військові формування (в Україні – Збройні Сили України, Національна гвардія

України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування) та їх керівництво. Крім забезпечення їх діяльності озброєнням та військовою технікою, вони також забезпечуються легкою та харчовою промисловістю (спецодяг, спецвзуття, харчування тощо); 3) оборонні промислові підприємства (машинобудування, виготовлення зброї, авіабудування, хімічної промисловості тощо). Їх діяльність значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики, добувної промисловості, важкої промисловості (зокрема, металургії), транспорту та зв'язку. Підприємства, що імпортують ті види озброєння та військової техніки, які не виробляються в Україні; 4) науково-дослідні та дослідно-конструкторські організації державної та недержавної власності, які займаються розробленням, конструюванням, випробуваннями, відпрацюванням технології виготовлення озброєння та військової техніки; 5) громадські організації та установи, вищі офіцери у відставці, відомі політики, вчені, експерти, журналісти, блогери, волонтери тощо, пов'язані з розвитком національної безпеки та оборони.

4. Під корупційним ризиком слід розуміти систему факторів і обставин, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної влади та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення. Вважаємо ефективними інструментами зниження корупційних ризиків удосконалення антикорупційної експертизи правових актів публічної влади, залучення суб'єктів громадянського суспільства до діалогу щодо правових актів, прозорість та трансцендентність публічної влади, а також систематичний локальний контроль суб'єктів публічної влади.

5. Функціонування сфери оборонно-промислового комплексу України містить ряд корупційних ризиків, серед яких варто виділити наступні: 1) відсутність чіткого моніторингу використання фінансових ресурсів у системі оборонного замовлення держави; 2) занадто бюрократизованість експортно-імпортних операцій у сфері ОПК, що тягне за собою монополізацію окремих сфер оборонно-промислового комплексу; 3) відсутність реальних дієвих механізмів перевірки раціонального ціноутворення щодо закупівель оборонного

замовлення та встановлення джерела походження (вироблення) озброєння або військової техніки (на прикладі справи «Свинарчука-Гладковського», коли широке коло приватних осіб продавали для оборонних підприємств деталі російського виробництва); 4) наявність законодавчих обмежень як потенційна загроза участі приватних або міжнародних суб'єктів господарювання у оборонних закупівлях; 5) надлишкова бюрократизація процедури без чітких критеріїв щодо отримання суб'єктами господарювання повноважень для проведення експортно-імпортних операцій на виконання оборонного замовлення держави; 6) нормативно-правова неврегульованість у сфері, пов'язаній із розробленням, виготовленням, реалізацією, ремонтом, модернізацією та утилізацією озброєння та військової техніки; 7) непрозорий механізм планування та реалізації державного оборонного замовлення, що гальмує розвиток оборонної промисловості, спостерігається відсутність будь-якої інформації про планування та закупівлі в рамках оборонних замовлень (оскільки 100% інформації про планування та реалізацію оборонних замовлень становить державну таємницю); 8) до 90-95% закупівель за державним оборонним замовленням складають неконкурентні процедури, що призводить до монополізації ринку та унеможливує рівний доступ для підприємств усіх форм власності; 9) формування таємного реєстру виробників продукції, робіт і послуг оборонного призначення на підставі лише надання документів, без перевірки наявності виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу та реалізованих проектів; 10) ДК «Укроборонпром» наділений невластивими для суб'єкта господарювання регуляторними функціям, що приводить до створення (у зв'язку з цим) конфлікту інтересів.

6. Міжнародний досвід запобігання, виникнення та боротьби із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу держави особливо важливий для формування трансцедентної системи ОПК в Україні з принципами законності, прозорості, підконтрольності та мінімалізації корупційних ризиків. Так, наприклад, вважаємо пріоритетними напрямки розвитку сфери ОПК в контексті корупційних ризиків в Україні наступні:

– активізація просвітницької антикорупційної діяльності та популяризація несприйняття в суспільстві корупційних елементів у сфері оборонно-промислового комплексу;

– посилення ролі суб'єктів громадянського суспільства в антикорупційній політиці в сфері оборонно-промислового комплексу (в тому числі, включення таких суб'єктів, який мають реальний авторитет у суспільстві до складу наглядових рад при оборонних підприємствах та установах);

– приділення більшої уваги превентивним та заохочувальним антикорупційним заходам у сфері ОПК, на відміну репресивним (з одночасним підвищенням рівня професійності та ефективності діяльності співробітників антикорупційних структур для створення умов невідворотності покарання для всіх корупціонерів, не дивлячись на їх приналежність до певних політичних партій, владних еліт тощо);

– створення державного електронного ресурсу, який надавав би можливість оперативно повідомляти антикорупційним та правоохоронним органам про корупційні ризики або корупційні правопорушення у сфері оборонно-промислового комплексу із гарантією безпеки та анонімності скаржника (досвід США);

– створення чіткої інституції по запобіганню, виявленню та боротьбі із корупцією у сфері оборонно-промислового комплексу (досвід Польщі);

– прозорість та підзвітність структур сектору безпеки суспільству через вільний доступ громадських організацій до процесу прийняття і виконання управлінських рішень у сфері оборонного (силового) бюджету (досвід країн ЄС);

– невідворотність відповідальності за скоєння корупційних дій у сфері ОПК, незважаючи на час, що минув та персоналії;

– посилений контроль держави і суспільства за діяльністю осіб, що працюють в секторі безпеки і оборони, одним з механізмів якого є публічне оприлюднення декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру державними службовцями, народними депутатами України та іншими суб'єктами владних повноважень.

7. Враховуючи характерні особливості корупційних ризиків у секторі оборонно-промислового комплексу України (зокрема, постійна потреба у розвитку ОПК в зв'язку із російсько-українською війною, відсутність раціональних конкурентних умов державних та приватних суб'єктів господарювання у сфері оборонного сектору, тощо) особливої актуальності сьогодні набуває питання подолання цих ризиків шляхом проведення системних змін, в тому числі і щодо законодавства.

Зокрема, для вирішення питань наявності корупційних ризиків у сфері оборонно-промислового комплексу України пропонуємо наступне: 1) вирішити питання конкурентоспроможності державних та приватних суб'єктів господарювання в сфері ОПК (зокрема, виключити необхідність отримання погодження ДК «Укроборонпром» та Держекспортконтролі питання переговорів та самого експорту для приватних підприємств, оскільки така ситуація не тільки залишає за державним концерном монопольне право на продаж зброї, а й вбиває здорову конкуренцію на ринку); 2) розробити спеціалізоване законодавство, яке б регламентувало діяльність оборонних підприємств приватної форми власності. 3) лібералізувати рівень процедури отримання приватними суб'єктами господарювання дозволу на здійснення експортно-імпортних операцій у секторі оборонно-промислового комплексу; 4) розробити чіткий порядок відбору осіб з громадського сектору до наглядових рад оборонних державних підприємств, що підвищить довіру суспільства до всього оборонно-промислового сектору; 5) започаткувати оприлюднення не лише загальних безпекових документів Уряду, але й оборонні програми, заплановані бюджетні видатки на виконання цих програм, а ключове – постійні звіти щодо виконання закупівель у сфері оборонно-промислового комплексу та звіти незалежних аудиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Нормативно-правові акти та законопроекти

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Договір про звичайні збройні сили в Європі : Міжнародний документ, Протокол від 19.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 08.01.2024).
3. Конвенція ООН проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16&new=1 (дата звернення: 08.01.2024).
4. Модельний кодекс поведінки державних службовців: Міжнародний документ від 11.05.2000. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/modelnij-kodeks-povedinki-derzhavnih-sluzhbovciv-rekomendaciya-r-2000-10-kabinetu-ministriv-derzhavam-chlenam-radi-yevropi-shchodo-kodeksiv-povedinki-derzhavnih-sluzhbovciv> (дата звернення: 08.01.2024).
5. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 08.01.2024).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.1993 № 964-I. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 08.01.2024).

9. Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2021-2024 роки. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/akp_2021.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
10. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15.06.2004 № 648/2004; в редакції Указу Президента від 08.06.2012 № 390/2012. Офіційний вісник Президента України. 2012 р. № 20. Ст. 471.
11. Деякі питання діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.10.2020 № 1363-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2020-p#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
12. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1275-2022-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).
13. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 08.01.2024).
14. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції № 126 від 02.12.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z171816> (дата звернення: 08.01.2024).
15. Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.1999 № 1228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1228-99-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL:

- <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (дата звернення: 08.01.2024).
17. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
18. Про утворення Державного концерну «Укроборонпром»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1221-2010-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2024).
19. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 08.01.2024).
20. Executive Order 12731 (Oct. 17, 1990): Principles of Ethical Conduct for Government Officers and Employees. URL: <http://www.oge.gov/Laws-and-Regulations/Executive-Orders/Exec-Order-HTML...> - Principles-of-Ethical-Conduct-for-Government-Officers-and-Employees/ (дата звернення: 08.01.2024).

2. Монографії, статті, навчальні та практичні посібники

21. Military-Industrial Complex Speech, Dwight D. Eisenhower, 1961. Avalon Project. 2008. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp (дата звернення: 08.01.2024).
22. Ахтирська Н. М. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. Київ: Віче, 2015. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/4910/> (дата звернення: 08.01.2024).

23. Бадрак В. Регулювання закупівель, експорту/імпорту озброєнь і військової техніки в Україні. Особливості і шляхи удосконалення: доповідь Шостої міжнародної конференції «Урядування у секторі безпеки: виробництво, продаж і закупівля озброєнь». 2017. 26 с.
24. Бадрак В. Создание оборонного щита Украины. Конструкторы и менеджеры. ЦДАКР. Киев. 2018. 161 с.
25. Балусєва О. В., Ляшенко В. І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 74-81.
26. Бугайчук К. Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/15.pdf. (дата звернення: 08.01.2024).
27. Данильченко Ю. Б. Корупція як загроза обороноздатності України. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р.). МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2016. С. 58-61.
28. Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. Київ: Преса України, 2000. 48 с.
29. Дмитрієв Ю. В. Корупційні ризики у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Вісник. Право знати все про податки і збори. 2015. № 14. С. 80-85.
30. Заїка К. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 2 (14). 2018. С. 35-38.
31. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудров та ін. 4-те вид., переробл. й доповн. К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. 666 с.
32. Килясханов Х. Ш. Зарубежный опыт борьбы с коррупцией. Бизнес в законе. К. 2014. № 3. С. 69-75.

33. Кравченко В. І. Військова економіка та військові фінанси: нові виклики першої половини XXI століття. Економіка та держава. 2019. № 9. С. 4-11.
34. Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія. Львів. Ліга-Прес. 2011. 687 с.
35. Купцова А. А., Рютов Д. Ю. Зарубежный опыт противодействия коррупции. Интерактивная наука. 2017. С. 100-102.
36. Кучеренко Ю. Ф. Напрями розвитку збройних сил для їх застосування в сучасних війнах. Системи озброєння і військова техніка. Харків, 2016. № 4 (36). С.139-141.
37. Лапаєв Ю. Корупція в оборонному секторі – другий найсильніший ворог України. URL: <http://tyzhden.ua/Economics/188134> (дата звернення: 08.01.2024).
38. Лисюк В. С. Оборонно-промисловий комплекс України – драйвер побудови якісно нової української економіки. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». № 27 (травень, 2023). С. 39-41.
39. Луханін М. І., Сіренко В. Є., Чепков І. Б. Реформування обороннопромислового комплексу. Очікувані результати та наслідки. Технологічні системи. 2016. № 3 (76). С. 15-30.
40. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 2. С. 32-35.
41. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 08.01.2024).
42. Обнявко Т. С. Напрямки розвитку підприємств ВПК згідно з концепцією сталого розвитку. Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: матеріали першої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18-19 жовтня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 325-326.

43. Офіційний сайт «Ліга оборонних підприємств». URL: <http://ldc.org.ua/>. (дата звернення: 08.01.2024).
44. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>. (дата звернення: 08.01.2024).
45. Офіційний сайт недержавної аналітичної організації «Центр досліджень армії, конверсії і роззброєння». URL: <http://cacds.org.ua> (дата звернення: 08.01.2024).
46. План відновлення України: Документ Національної ради з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).
47. Потьомкіна М. Теоретико-правові засади господарських правовідносин у сфері оборонної промисловості України. Частина перша. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2/2018. С. 58-62.
48. Сальнікова О. Ф. Роль оборонно-промислового комплексу в системі національної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 4. С. 30-44.
49. Сарат А. О., Бурак М. В. Корупція в оборонно-промисловому комплексі як загроза національним інтересам і національній безпеці України. Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання : матер. наук.-прак. конф. (Харків, 28 травн. 2017). С. 131-135.
50. Семененко О., Таран О., Трегубенко С., Онофрійчук П., Пекуляк Р., Мотрунич І. Основні теоретичні аспекти забезпечення оборонної достатності держави з урахуванням стану розвитку її національної економіки. Journal of Scientific Papers «Social Development and Security». Vol. 12, No. 3. P. 110-127.
51. Скурський П. П. Досвід, проблеми і шляхи структурної перебудови оборонно-промислового комплексу України. Актуальні проблеми економіки. 2003. № 8. С. 55-64.

52. Телегін В. Вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України. Вчені записки Університету «КРОК». (1 (65). С. 34-42.
53. Толлок П. О. Взаємодія оборонних підприємств із зовнішнім середовищем – як об’єкт фінансової безпеки держави. Актуальні проблеми сучасного менеджменту, бізнесу та фінансів : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 жовтня 2018 р.). Київ, 2018. Ч. 1. С. 81-84.
54. Толлок П. О. Взаємодія підприємств оборонної галузі України із суб’єктами зовнішнього середовища: контекст фінансової безпеки. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 30. С. 235-240.
55. Толлок П. О., Бегма, В. М., Шемаєв В. М., Сидоренко С. М. Ризики виконання Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК до 2021 р. Наука і оборона. 2018. № 3. С. 60-63.
56. Толлок П. О., Шемаєв В. М. Проблемні питання та шляхи розвитку оборонно-промислового комплексу України. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 листопада 2018 р. Київ, 2018. С. 559-560.

3. Дисертації та автореферати

57. Быстрова И. В. Военно-промышленный комплекс СССР в годы «холодной войны»: стратегические программы, институты, руководители (1941-1964 гг.) : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. М., 2001. 556 с.
58. Лухтан А. І. Міжнародне військове співробітництво України (1991-2013 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 20.02.22. Київ. 2018. 363 с.
59. Обнявко Т. С. Організаційно-економічне регулювання екологізації підприємств оборонно-промислового комплексу України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. 226 с.
60. Толлок П. О. Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із суб’єктами зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02. Київ. 2019. 270 с.

4. Судова практика

61.Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27.10.2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 08.01.2024).